

HUO 2018

Een onderzoek naar uitgaansgedrag van jongeren uit Den Haag en omstreken

HUO 2018

Een onderzoek naar uitgaansgedrag van jongeren uit Den Haag en de regio Haaglanden

Inhoudsopgave

Inleiding 6

Methode	6
Leeswijzer	7

Deel 1: locaties en netwerken in Zoetermeer, Westland en Den Haag... 9

Zoetermeer.....	9
Westland	12
Den Haag	15
De uitgaanders: de survey	22

Deel 2: Middelen nader bekeken 24

Alcohol	24
Cannabis	28
XTC/Ecstasy.....	31
Cocaine	33
Amfetamine/speed.....	34
Lachgas	36
GHB.....	37
Roken	38

Bijlage 1. Het Panel..... 39

Referenties..... 40

Inleiding

Den Haag is een stad met veel uitgaanslocaties, van het strand bij Scheveningen tot voorbij Hollands Spoor. Jongeren jonger dan 18 jaar zoeken de niet-officiële uitgaansgelegenheden op en vinden elkaar op pleinen en publieke sportveldjes en dergelijke.

Voor jongeren is uitgaan meestal een feest, elkaar opzoeken op andere locaties een vorm van ontspanning, maar soms wel met risico's voor gezondheid en welzijn. Met kennis over deze jonge uitgaanders kan het beleid van de gemeenten gericht worden ingezet.

De GGD Haaglanden heeft in het verleden regelmatig onderzoek gedaan naar het uitgaansgedrag en middelengebruik van Haagse jongeren in de leeftijd van 12 tot en met 35 jaar (1-4). Dit rapport beoogt de stand van zaken weergeven in de periode 2016-2017.

Het HUU bestaat uit een aantal verschillende onderzoeksmethoden: een panelonderzoek, met daarbij ook een beschrijving van het uitgaansgebied in Den Haag (mapping) en een vragenlijstonderzoek onder uitgaanders (survey). Het panelonderzoek en de mapping zijn beschrijvend en kwalitatief van aard en de survey is kwantitatief. De leden van het panel zijn, anders dan de naam doet vermoeden, los van elkaar geïnterviewd in de periode september tot en met december 2016 (zie bijlage tabel 1). In de periode augustus tot november 2017 heeft een survey plaatsgevonden onder jongeren die uitgaan op locaties van Den Haag. In dit rapport wordt verslag gedaan van de panelinterviews en de survey. Deze rapportage beperkt zich niet tot de gemeente Den Haag. Als eerste stap voor een beter beeld van de regio Haaglanden is het HUU panelonderzoek uitgebreid met panelleden uit de gemeenten Zoetermeer en Westland.

DE METHODE

Het Panel

Het panel levert informatie over trends en gebruiken bij het genotmiddelengebruik onder jongeren en jongvolwassenen tijdens het uitgaan. De resultaten van de interviews beschrijven de dynamiek in het uitgaansleven. Het panel bestaat uit insiders van netwerken uit de Haagse uitgaanswereld, waaronder netwerken van uitgaande jongeren en netwerken van jongeren in woonwijken. Deze insiders schetsen ontwikkelingen op het gebied van middelengebruik, uitgaanslocaties en rituelen. Deze ontwikkelingen zijn specifiek en niet te generaliseren naar de algemene jongerenpopulatie in Den Haag, Zoetermeer en Westland. Ten behoeve van de gebruikte methodiek heeft het onderzoek een aantal stappen doorlopen.

stap 1. Benoemen van netwerken in Den Haag, Zoetermeer en Westland.

stap 2. Selectie van de panelleden.

Uit verschillende netwerken zijn veertien panelleden geselecteerd, uitgaanders en professionals die werkzaam zijn met jongeren die uitgaan en/of zicht hebben op het middelengebruik onder jongeren. De volgende criteria zijn gehanteerd bij de selectie van die panelleden:

- Heeft inzicht in trends en kennis van drugs.
- Heeft een sleutelpositie in een netwerk of heeft als professional een beeld van een

netwerk.

- Maakt deel uit van een netwerk met minimaal 10 personen of bevindt zich in meerdere kleine netwerken.
- Heeft regelmatig contact met een netwerk van jongeren en jongvolwassenen.
- Kan reflecteren en kan een helicopterview toepassen.
- Maakt deel uit van een netwerk of heeft zicht op netwerken op een locatie (uitgaansgebied of wijk) binnen de gemeente Den Haag, Zoetermeer of Westland.

Stap 3. Interviewen van de panelleden. Een interview duurt ongeveer 2 tot 4 uur.

Stap 4. Uitwerken van de interviews.

Stap 5. Analyse van de interviews.

Stap 6. Rapportage en conclusies.

De panelleden zijn onafhankelijk van elkaar met behulp van een interviewschema geïnterviewd. De interviews gaan niet over hun eigen gebruik, maar over wat door de panelleden wordt waargenomen in het netwerk. Panelleden zijn dus *geen* respondent, maar (participerende) waarnemers van netwerken waar zij deel van uitmaken. Eigen gebruik komt alleen ter sprake om het gebruik in het netwerk beeldend te maken. Panelleden gebruiken een pseudoniem. Momenteel bestaat het Haagse panel uit veertien panelleden, zeven professionals waarvan één uit Zoetermeer en één uit Westland, en zeven uitgaanders (waarvan één uit Zoetermeer en één uit Westland) (zie tabel 1).

De survey

Met het panel onderzoek wordt inzicht verkregen in de aard van het gebruik van alcohol en andere genotmiddelen. Om ook kennis te krijgen over de *omvang* van het gebruik is onder uitgaande inwoners van Den Haag een survey afgenomen. Hiervoor zijn medewerkers van Indigo Preventie Haaglanden getraind om op (uitgaans) locaties een representatieve groep uitgaande jongeren te werven in de een leeftijd van 15 tot en met 36 jaar. Uitgaanders is gevraagd een korte vragenlijst in te vullen (leeftijd, geslacht, en vragen over nooit, maand, jaar en ooit gebruik van alcohol, cannabis, xtc, cocaïne en amfetamine). Vervolgens is gevraagd of respondenten na het uitgaansweekend online een tweede vragenlijst wilden invullen. Hiervoor is gevraagd naar het email adres. De tweede, lange vragenlijst gaat dieper in op uitgaan en middelengebruik en bevat ook vragen over gezondheid, leefgewoonten (zoals sporten) en muziekvoorkeur. Dit resulteerde in 1271 ingevulde korte vragenlijsten en 185 tweede correct ingevulde online vragenlijsten. De survey met de korte vragenlijst is afgenomen onder uitgaanders in Scheveningen, het Plein, de Grote markt en enkele uitgaanslocaties elders in het centrum van Den Haag gedurende uitgaansuren. Daarnaast zijn studenten van de Haagse Hogeschool die regelmatig uitgaan geïnterviewd op de campus in Den Haag.

DE LEESWIJZER

Dit rapport bestaat uit twee delen. In het eerste deel wordt verslag gedaan van de locaties en de netwerken waar panelleden zicht op hebben in Zoetermeer, Westland en Den Haag. Het tweede deel behandelt aard en omvang van het gebruik van genotmiddelen als alcohol, cannabis, XTC, cocaïne, amfetamine en lachgas.

Het panel beschrijft de ervaringen van frequente uitgaanders en (vaak ook) frequente gebruikers. De survey beschrijft een voor Den Haag representatieve groep uitgaanders, waaronder veel matige of incidentele gebruikers. Het panel beschrijft daarom vaker excessief gebruik, de survey laat een beeld zien van de 'doorsnee' uitgaander.

De survey is afgenomen in en rondom Haagse uitgaanslocaties. Deze zijn in de regel alleen toegankelijk voor personen boven de achttien jaar. De panelleden hebben het over netwerken die verder gaan dan deze vier locaties zoals festivals en party's en gaan ook over jongeren onder de achttien jaar. In deze editie (2017) is de survey ook afgenomen op de campus van de Haagse Hogeschool (HHS).

Prevalenties alcohol, cannabis, XTC, amfetamine en cocaïne zijn zowel gemeten op de locaties als bij de online survey. De resultaten van de survey 's zijn herkenbaar aan de vermelding 'kort' (de korte vragenlijst die op uitgaanslocaties is afgenomen) en 'lang', de internetvragenlijst. De weergegeven prevalenties (maand, jaar, ooit) komen uit de korte vragenlijst. Verdieping komt uit de lange vragenlijst. Bij de presentatie van de resultaten worden de uitgaanders en studenten afzonderlijk weergegeven. Het zijn qua achtergrondkenmerken en gebruik twee afzonderlijke groepen en worden daarom dus ook als zodanig gepresenteerd.

Bij de online survey zijn groepen (geslacht en leeftijd) over- en ondervertegenwoordigd. Om een juiste prevalentie schatting te krijgen zijn wegingsfactoren berekend.

De cijfers van de survey worden indien mogelijk vergeleken met Haagse cijfers van de algemene bevolking van 19 tot en met 34 jaar.

De rapportage van de survey bestaat uit tekst en grafieken. In een aantal gevallen is de prevalentie minimaal en is een grafische weergave niet mogelijk.

Enkele incidenten hebben de gang van zaken rondom de survey beïnvloed. Zo zijn er enkele locaties geweest waar het werven van respondenten niet mogelijk was. Voor horeca-eigenaren kan het praten over verboden genotmiddelen in hun bedrijf in het kader van een onderzoek én het handhaven van regels omtrent het gebruik van deze middelen door diezelfde overheid moeilijk als twee gescheiden activiteiten worden gezien en dus problematisch zijn. Dat is begrijpelijk. Mogelijk wordt een deel van de uitgaanspopulatie niet vertegenwoordigd in de respons. Het is moeilijk na te gaan in hoeverre dit de dataverzameling en de resultaten heeft beïnvloed.

Leden van het panel is niet gevraagd naar roken, wel is dit onderwerp in de survey aan de orde gekomen. De reden is dat rookgedrag in mindere mate *alleen* verbonden is met uitgaan dan alcohol en middelengebruik, maar dat rookgedrag ook buiten het uitgaan plaatsvindt en dáár een risico vormt voor de gezondheid.

Deel 1: Locaties en netwerken in Zoetermeer, Westland en Den Haag

HET PANEL

De rapportage van het panel beschrijft locaties, uitgaanslocaties en vijftwintig netwerken aan de hand van veertien interviews met veertien panelleden (een panellid kan meerdere netwerken beschrijven).

ZOETERMEER

Beschrijving van de locaties

Vanaf 1962, toen Zoetermeer werd aangewezen als groeikern van Den Haag om aan de grote behoefte aan woningen te voldoen, is de gemeente stapsgewijs gegroeid van een klein dorp naar een stad met 125.000 inwoners. De oudste wijken, Palenstein, Driemanspolder en Meerzicht bestaan vooral uit flats met daar omheen groen. Later volgen wijken als Buytenweg de Leyens, Seghwaert, Noordhove, met laagbouw. Het hart van de gemeente is het Stadscentrum, een combinatie van winkelcentra, bedrijven én woningen. Vanaf eind tachtiger jaren wordt ook aan de zuidkant van de A12 gebouwd, Rokkeveen. Vanaf 2000 is deze wijk uitgebreid met luxe woningen, vrijgegeven kavels en meer variatie in woningstijl dan het eerste deel van Rokkeveen.

Er zijn weinig mogelijkheden om uit te gaan in Zoetermeer en misschien zijn daardoor veel jongeren op hangplekken als schoolpleinen, op een bankje in een park, bij een JOPⁱ of rondom huis te vinden. Jongeren geven aan behoefte te hebben om elkaar te treffen, en dat hoeft niet perse in één van de uitgaansgelegenheden in Zoetermeer.

Uitgaan begint op vrijdagavond vaak met indrinken. Huisfeesten bij jongeren thuis en door de lokale horeca georganiseerde feesten zijn populair. Verder is het Stadshart een plek om te chillen. Er zijn jongeren die niets van de rest van Zoetermeer moeten hebben en het liefst in de eigen wijk blijven, anderen vind je overal in de gemeente. Meerderjarige jongeren gaan vaker buiten Zoetermeer uit naar Rotterdam of Den Haag.

In alle wijken wordt door jongeren alcohol gedronken en geblowd, maar de mate waarin, en door welke leeftijdsgroepen varieert per wijk. De leeftijd varieert daarbij van 14 tot 23 jaar. Tieners experimenteren met alcohol en cannabis, en door professionals wordt bij oudere jongeren en jongvolwassenen soms XTC, 4-FA, speed of cocaïne gezien. In sommige wijken is lachgas populair wat blijkt uit het aantal lege patronen op straat.

Het gebruik vindt meestal in het weekend plaats. Opvallend is dat het gebruik van cannabis of wiet en lachgas openlijk plaatsvindt en zeker niet stiekem. Alcohol wordt minder openlijk gebruikt, maar daar wordt wel veel over gepraat en foto's over alcoholgebruik worden gedeeld op de sociale media. Sterke drank is statusverhogend.

ⁱ Jongeren Ontmoetings Plek: een plek met overkapping, een prullenbakje en een bankje. Een gemeentelijke voorziening voor jongeren waar ze kunnen 'hangen'.

Netwerken in Zoetermeer

Tatum (code 9) is jongerenwerker en heeft zicht op 16 groepen in Zoetermeer. Ze beschrijft drie groepen.

De *Pleingroep* bestaat uit jongens van 17 tot 19 jaar. Een minderheid zit op school, de meesten niet. Het is een groep 'waarover zorgen zijn'. Individueel hebben ze allemaal zo hun problemen. Er is geen goede thuisbasis. Ze zijn vooral druk met chillen, rondhangen en rondfietsen. Ze vervelen zich. Een confrontatie met de politie geeft status, dat gaan ze dus niet uit de weg. Voor enkele leden van de groep gelden gebiedsverboden waardoor de groep wat uit elkaar dreigt te vallen. Het gebruik van alcohol en andere middelen valt mee, maar experimenteren geeft wel status. Ze blowen dagelijks, drinken in het weekend alcohol, maar daar blijft het bij. Misschien proberen ze op een feestje weleens een pil, maar veel verhalen daarover zijn grootspraak. Ze hebben geen specifieke muziekstijl, nu is dat toevallig 'Broederliefde'. Het dragen van voetbalshirtjes en Nike's is populair en allemaal hebben ze een smartphone.

Het veroorzaken van problemen en het opzoeken van spanning door vandalisme speelt nu, eind 2016, veel minder een rol. De reden is dat de jongens het te druk hebben met geld verdienen voor het kunnen betalen van de rijlessen.

De Parkgroep bestaat uit jongens en meisjes van 15 tot 17 jaar. Ze doen VMBO, sommigen Havo. Een loyale groep ten opzichte van elkaar. Ze kennen elkaar van de basisschool en van uit de wijk en ze vertrouwen elkaar. Ze zorgen uit zicht te blijven; deze groep heeft altijd een 'mooie anonieme plek', zoals een parkeergarage, een basketbalveld of een park. Ze willen anoniem blijven en gedragen zich niet hinderlijk voor de buitenwereld. Muziek is moombahton, soort reggaeton en bubbling, dat is het helemaal. Kleding speelt in de groep geen rol. Ze gaan naar school en ogenschijnlijk is er weinig mis met deze groep. Maar er wordt bijna dagelijks alcohol gebruikt en ook cannabis wordt wekelijks gebruikt. Er wordt ook veel over alcohol gesproken. Ze vinden het stoer en hebben geen oog voor de risico's. Er wordt veel geëxperimenteerd met alcohol en drugs en de groep daagt elkaar hierin uit. Juist omdat ze verder goed functioneren is op dit experimentergedrag moeilijk vat te krijgen. Een incident met teveel alcoholgebruik heeft diefstal door leden van de groep én onwetendheid van hun ouders aan het licht gebracht. Ouders hebben geen idee waar deze groep mee bezig is. Het incident heeft op de jongeren ook geen indruk gemaakt. De groep gaat door met waar ze mee bezig is. Alcohol verkrijgen ze ook via oudere jongens die zelf ook veel drinken en waar de groep tegenop kijkt.

De Rokkeveen groep is de oudste groep die Tatum beschrijft, 20 tot 25 jaar oud. Het zijn jongens afkomstig uit een autochtone wijk. Ze werken, sommigen 'zwart', sommigen hebben een eigen bedrijf. De leden van de groep hebben individueel het één en ander meegemaakt maar ze hebben elkaar hier uitgetrokken. Het waren zware gebruikers die elkaar vooral op straat vonden. Nu ze werk hebben zoeken ze elkaar nog steeds op. Vier van hen hebben een eigen huis, de rest woont nog thuis bij de ouders.

Er is vroeger veel geëxperimenteerd met cocaïne, XTC, paddo's en lsd. Eén keer in de zes weken gaat een aantal van hen nog naar hardcore feesten. Daar moet door sommigen voor worden gespaard. Een aantal is er klaar mee, een aantal gebruikt nog steeds, soms ook buiten de feesten om. Alcohol gebruiken ze allemaal nog, sommigen alleen in het weekend.

Voor de leden van de groep is dit de tijd om stappen te maken voor de toekomst. De toekomst is 'huisje boompje beestje' met af en toe uit de band springen. Alcohol gebruiken ze eens in de twee weken, maar als men drinkt dan is het ook veel. Sommigen blowen en drinken niet meer, maar

nemen een pil in het weekend. Een paar hebben nog zorgelijk gebruik, maar het experimenteren is voorbij. Maar deze gebruikers vinden een keertje 'out' gaan niet erg en ze maken zich geen zorgen over de risico's van het gebruik, wél over de prijs van 'het spul'. Allemaal functioneren ze goed en zolang ze aan het werk zijn zien ze het gebruik niet als een probleem.

De cultuur in de wijk is er een van hard werken. Ouders zijn vaak twee verdieners. Er is altijd wel geld. Zelf hadden de leden van de groep altijd wel bijbaantjes. Geld is belangrijk en noodzakelijk want het zorgt voor een hoge levensstandaard en daar hoort bijvoorbeeld dure kleding bij.

Omdat er ook door de ouders hard wordt gewerkt is contact met de jongens schaars. Als er contact is moet het wel gezellig zijn, met als gevolg dat er weggekeken wordt voor problemen. Zolang de kinderen functioneren is er immers geen probleem. Daarbij komt dat jongerenwerk nu minder zicht heeft op het gebruik omdat ze hun tijd doorbrengen bij elkaar thuis en niet meer op straat.

De leden van de groep brengen veel tijd door bij elkaar thuis, soms in het weekend bij het JOP. Iedereen kent elkaar en volgt de regels van de groep, die zij weer hebben gekregen van de vorige generatie. Uiterlijk is belangrijk, zoals kleding, een mooi huis en een auto met 'alles erop en eraan', zelf gemonteerd. Je laat zien wat je belangrijk vindt. Daar werken ze voor, daar wordt geld voor opzij gezet. Ze ogen fysiek sterk, sommigen met tattoos, strak shirt en ze hebben voor anderen misschien een wat intimiderend imago. Muziek is: techno, hardcore, hardstyle. Ze zijn niet altijd blij met dat imago, in wezen zijn het 'goeie jongens'. Vrije tijd betekent fitness en uitgaan. Regelmatig blowen ze, daarvoor gaan ze naar de coffeeshop in Den Haag of in Leiden want daar is het spul goed.

Een uitgaander uit Zoetermeer is *Arie* (code 11). De groep waarmee hij optrekt en uitgaat is tussen de 16 en 21 jaar oud, bestaat voor het grootste deel uit meisjes en heeft een zeer gemengde etnische achtergrond. De meesten gaan naar het MBO, sommige jongens werken in de bouw of sloop. Ze kennen elkaar al lang. Het is een solidaire groep, trouw aan elkaar en ze komen voor elkaar op. Ze delen een optimistische instelling, praten niet vaak over problemen. Uitgaan is de bindende factor. Ze hebben een positieve kijk op het uitgaan, men houdt niet van ruzie. Ruzies, vaak als gevolg van drank, gaan meestal om niks.

Het weekend brengen ze samen door. Dan drinken ze samen en sommigen blowen. Ze delen interesses als dansen, "creativiteit" en basketbal. Een vaste ontmoetingsplek is een veldje met een basketbalveld. Ze voetballen en basketballen daar, praten met elkaar en het is de plek waar het indrinken plaatsvindt voor het uitgaan. Verder communiceren ze met een gezamenlijke WhatsApp groep. De groep heeft weinig regels. Zo ga je ieder je eigen weg wanneer er politie in zicht is, praat je over problemen alleen in sub groepjes en kom je niet aan de spullen van iemand anders: "we stoeien voor de lol, het loopt niet uit de hand". *Arie* draait muziek op locaties, Moombahton en Afrohouse, maar iedereen in de groep luistert naar van alles en de muziekkeuze is heel verschillend.

Uitgaan doe je voor de gezelligheid, maar ook om te drinken. Muziek luisteren, maken, luisteren naar wat anderen 'aan hebben staan'. En tijdens het uitgaan leer je nieuwe mensen kennen.

Arie (code 11): 'Zin in gezelligheid en zin om te drinken. Zin om zelf muziek te maken, maar ook zin om te netwerken met andere mensen, dit ook omdat ik zelf [muziek] draai en zo meer bekendheid hoop te maken. Ook heeft het te maken met ontdekken wat voor muziek er wordt gedraaid en wat aanslaat bij mensen'

en

'Maar eigenlijk is vooral de gezelligheid wat aantrekt bij ons. Zuipen en gezelligheid. Los gaan, vooral nadat de groep gedronken heeft, dansen, leuk doen met elkaar, mensen leren kennen'

In de herfst en winter gaan ze bijna wekelijks naar clubs zoals Utopia (Zoeterwoude) en Spetters (Zoetermeer). Utopia vanwege de goede muziek en de (vaak) gratis entree, Spetters vanwege de gezelligheid met de vele bekenden. In de zomer worden er festivals bezocht in Den Haag en Zoetermeer. Maar dan moet er wel goede muziek zijn. Afters en thuisfeesten vinden bijna wekelijks plaats, als ouders van huis zijn of wanneer er een verjaardag is, dan wordt er soms een zaaltje gehuurd.

Het aanbod in Zoetermeer is veel van hetzelfde volgens Arie. De toegangsprijzen vallen mee, maar de prijs voor drankjes is hoog. Het strikte deurbeleid heeft zijn voor- en nadelen. Er komen daardoor geen 18 'minners' binnen, maar ben je je ID-kaart kwijt, dan kom je er als 18 plusser ook niet in. Het foulleren zonder aanleiding vindt Arie erg irritant.

WESTLAND

Beschrijving van de locatie

Het Westland bestaat uit de voormalige gemeenten De Lier, 's-Gravenzande, Monster, Naaldwijk en Wateringen. In 2004 zijn zij samengevoegd in het kader van gemeentelijke herindeling Westland. Het Westland ligt ingeklemd tussen Den Haag en gemeenten langs de Nieuwe Waterweg. De economie bestaat voornamelijk uit tuinbouwbedrijven en andere midden- en kleinbedrijven. Veel jongeren en jongvolwassenen werken of hebben een bijbaantje in deze bedrijven. Jongeren voelen zich soms nog verbonden met één van de voormalige dorpskernen en dat bepaalt deels nog het uitgaansgedrag.

Waar jongeren en jongvolwassenen uitgaan in Westland wisselt sterk en is afhankelijk van wat 'cool' is. Grote feesten zijn populair als het kaartje maar betaalbaar is. De uitgaanswereld in het Westland heeft moeite gehad zich aan te passen aan de doelgroep. Die veranderde van 16 jaar en ouder naar 18 jaar en ouder. Voorheen werden ook veel minderjarigen toegelaten, waardoor de uitgaansgelegenheden het stempel 'jong publiek' kregen. Uitgaanders van 18 jaar en ouder wilden daar niet mee geassocieerd worden en kwamen dus niet meer. 'Maar met z'n allen thuis is ook geen optie'.

Het Westland is nog altijd bekend om keten, hokken of schuurfeesten, waar vooral veel 14, 15-jarigen gebruik van maken. Er bestond een keurmerk voor keten, waarbij ouders betrokken waren als toezichthouders. Dit was geen succes. Feitelijk werd er geen toezicht gehouden. Keten verschillen wat betreft karakter. Bij sommige keten gaat het om een vriendenclub die samen drinkt. Weer andere keten zijn zeer luxe, men betaalt voor de drank en er is een huiskamer met bar, PlayStation en goed gevulde koelkasten. Er wordt veel gedronken en bij sommigen ook een pilletje gebruikt, maar vermoedelijk geen harddrugs.

Guan, jongerenwerker (code 14): *"we hebben hier een groot probleem wanneer het om alcohol en jongeren gaat".*

Doordeweeks hangen jongeren veel op straat. In het weekend zijn er voor de jeugd tot 18 jaar georganiseerde feesten. Westlandse feestweken zijn zeer populair in de zomer. Elke dorpskern heeft dan zijn eigen feest. Jongeren (vanaf 14 jaar) lopen alle feesten af. Bij de doelgroep van 18 jaar en ouder veranderen de interesses. Dan zijn die feesten minder interessant en zoekt men de gezelligheid in lokale kroegen.

Alcohol is normaal; jongens drinken bier, meisjes zoete wijn. Met andere genotmiddelen wordt geëxperimenteerd. Rond 15 en 16 jaar is dat nog met cannabis en wiet (softdrugs), maar met het ouder worden komen ook andere genotmiddelen in beeld. Waar in een aantal dorpskernen alleen alcohol en wiet wordt gebruikt, en dan meestal alleen in het weekend, zien we in andere dorpskernen dat in het weekend ook wordt geëxperimenteerd met XTC en cocaïne. Lachgas is een nieuwe trend en zichtbaar op straat door de lege patronen.

Netwerken in Westland

Guan (code 14) is jongerenwerker in Westland. Hij heeft zicht op diverse groepen.

De leden van de *eerste*, jongste groep zijn tussen de 14 en 16 jaar oud. Het is een kleine groep van jongens en meisjes met een Nederlandse achtergrond. Een onschuldig clubje VMBO leerlingen. Ze gaan (nog) niet uit en vinden het gewoon leuk met elkaar. Wel wordt er al gerookt en gehangen op hangplekken. En misschien wordt het volgens Guan in de toekomst blowen en alcohol.

Een *tweede groep* bestaat uit jongens in de leeftijd van 15 tot 18 jaar, met een mix van Turkse, Marokkaanse, Hindoestaanse en Nederlandse etnische achtergrond. Ze doen MBO, sommigen HAVO of VMBO. Ze hebben een bijbaantje in de tuinbouw als schoonmaker, als bezorger of krijgen zakgeld van hun ouders. Schooluitval (zoals spijbelen) komt voor en men heeft al enkele malen leden van deze groep terug naar school gebracht. In hun vrije tijd zitten ze op voetbal of fitness.

De groep gaat samen stappen. Daarnaast ontmoeten ze elkaar 's avonds op hun vaste hangplek, om te blowen, weer of geen weer, ze moeten blowen. Ze snappen de risico's van het blowen, maar stoppen er niet mee. De groepsdruk is groot waardoor stoppen moeilijk is. Guan gelooft dat een aantal van hen verslaafd is aan wiet of cannabis. De groep is goed benaderbaar, totdat er softdrugs bij komt, dan wordt het wat asociaal. Vechtpartijen, het lijkt of deze groep elkaar dan meetrekt in een negatieve spiraal. Maar eenmaal los van de invloed van hun peers lijkt het allemaal wel goed te komen.

De *derde groep* bestaat uit jongens van 17 tot 20 jaar. Ze gaan naar het MBO, HBO of ze werken. Ze doen technische opleidingen of werken in de bouw, kassenbouw of dakbedekking. De studenten hebben bijbaantjes in de tuinbouw of als schoonmaker. Ze kennen elkaar van jongs af aan, een hechte vriendenclub, redelijk benaderbaar met wat haantjesgedrag en een beetje onvoorspelbaar. Ze komen intimiderend over, maar in feite valt dat mee. Ze zijn anti gezag en om geen contact te krijgen met de politie blijven ze zoveel mogelijk buiten beeld. Ze zijn fit, sportief, zien er sterk uit en zijn onderling competitief. Maar anabolen zijn voor losers. Ze ontmoeten elkaar bij het voetballen in een park om wat te blowen en sixpacks bier te drinken. Wiet of cannabis wordt gehaald in een coffeeshop in bijvoorbeeld Den Haag. Tegen het weekend wordt het zorgwekkender, want dan wordt er soms veel gedronken. Ze zijn 18 en dus vinden ze dat het mag. Maar liever geen pillen omdat dat niet past bij hun sportieve imago. Ze gaan

weleens naar hardcore feesten en houseparty's, buiten het Westland met een gehuurde bus. Sommigen nemen dan een pilletje, maar er is geen sprake van verslaving. In het Westland gaan ze eigenlijk niet uit, tenzij er een feest is bij een voetbalvereniging. Het uitgaansleven in Westland is volgens hen doodgebloed. Sommigen gaan naar feesten daarbuiten, met een auto of een gehuurde bus.

Het probleem met deze groep is dat ze groep twee op dezelfde locatie ontmoeten. De jongere tweede groep komt daardoor in contact met alcohol. De derde groep drinkt voor ontspanning na het werk of na een bijbaan. De jongeren zien dat dat zomaar kan én dat het normaal lijkt.

Rikki (code 10) is uitgaander én werkt in de horeca. De scene waar zij zicht op heeft is rond 29 jaar oud en voor het merendeel man (70 procent). De meesten werken met hun handen als tuinier of automonteur, anderen werken op kantoor. In het Westland heeft werken meestal te maken met bloemen en fruit. Werk is belangrijk, daarna volgt uitgaan en je ontspannen. Mensen in Rikki's omgeving gaan meestal in het weekend naar een uitgaansgelegenheid. Men kent elkaar van school, maar er wordt ook uitgegaan met leeftijdgenoten uit andere dorpen. Dat was vroeger anders. Toen was er meer rivaliteit tussen de dorpen. Het kwam voor dat er verhaal werd gehaald na een voetbalwedstrijd. Zo had ieder dorp een eigen plek in de kroeg en mengen vond pas later op de avond plaats. De rivaliteit is nu weg.

Het aanbod is ook groter: festivals, de stad, kroegen en schuurfeesten. Het uitgaanspatroon is ook anders: vroeger ging je op de fiets naar een kroeg, nu met de (gehuurde) bus naar een feest of festival. Opvallend is dat muziek geen thema is. Er zijn er die naar festivals gaan, vooral hardstyle feesten. Maar het gaat vooral om de gezelligheid van elkaar ontmoeten. Drugs spelen geen rol, alleen bij de liefhebbers van hardstyle misschien een pilletje. Blowen, ja vroeger, maar nu er minder wordt gerookt is ook dat minder geworden.

Er is een sterk sociaal bewustzijn, een 'ons kent ons' gevoel. Te veel alcohol en agressie wordt niet getolereerd. Als er iets mis gaat met alcohol dan ontferm je je over iemand, je kalmeert hem of haar, eventueel breng je iemand naar huis. Ook als iemand de kroeg is uitgegooid als gevolg van te veel drinken. Maar wanneer je het zelf hebt verpest en alcohol is *niet* de oorzaak, dan mag je het zelf uitzoeken, want 'een avond laat je niet verpesten door iemand'.

DEN HAAG

Beschrijving van de locaties

Scheveningen

Scheveningen, voor inwoners van Den Haag een 'lang strand in de achtertuin van Den Haag'. Het publiek op het strand komt voor een deel uit Den Haag en is voornamelijk laag opgeleid, voor een deel van buiten Den Haag zoals Rotterdam of Zoetermeer en is dan wat hoger opgeleid. Ook zien we lokaal publiek uit Scheveningen. Een populaire locatie is Crazy Pianos, op de stoep van het Kurhaus. In de periode april tot en met oktober werken in strandtenten jongeren, vaak studenten, die daar goed geld verdienen. Het aanbod in strandtenten varieert van culinair tot een biertje. Op het strand wordt regelmatig geblowd. Als er een probleem benoemd moet worden is dat agressiviteit als gevolg van alcohol- en cocaïnegebruik.

Wat meer noordelijk ligt Het *Zwarte Pad*, vroeger vooral voor publiek op zoek naar tenten waar House werd gedraaid. Nu zien we daar een veel breder publiek. De locatie ademt een 'shabby', relaxte atmosfeer. Het publiek is studentikoos, hipsters, 'hippies', hoogopgeleid, tussen de 18 en 30 jaar oud, en we zien aan hen dat Den Haag langzaamaan een studentenstad begint te worden, mede dankzij de Hotelschool en de HHS. Wanneer het Zwarte Pad is gesloten gaat een deel van het publiek naar het Plein. De kleding varieert, alternatief én verzorgd, maar het is wel allemaal casual. Zo komt een belangrijk deel van het publiek uit de betere Haagse buurt, uit een 'compleet gezin', waar het geaccepteerd wordt dat kinderen op iets te jonge leeftijd naar het Zwarte Pad uitgaan. Ze letten goed op zichzelf én op elkaar. Ongelukken gebeuren vooral laat op de avond, wanneer er bijvoorbeeld te veel GHB is gebruikt. Groepen jongeren kunnen zich baldadig en luidruchtig gedragen, zonder crimineel te worden. Dat neemt niet weg dat sommigen toch 'buiten de boot vallen', en het ondanks de maatschappelijke goede vooruitzichten door het gebruik van alcohol en drugs niet redden. Beveiligers zien meer en weten te melden wat er wordt gebruikt, zoals cocaïne en pilletjes, en dat er ook véél wordt gebruikt. Niet alleen door studenten, maar ook door het wat oudere publiek boven de 30 jaar met een hoog inkomen en dat daardoor veel te besteden heeft. Het is de vraag of het gebruik van middelen voor deze groep een probleem is. Het gaat hier meestal om weekendgebruikers. En hoewel 'out gaan' voorkomt, is er moeilijk een vinger achter te krijgen wát er gebruikt is.

De *boulevard*, absoluut de grootste publiekstrekker, met jaarlijks naar schatting rond de 15 miljoen gasten. Het publiek is divers, niet alleen lokaal publiek uit Den Haag maar uit heel Nederland, een deel afkomstig uit Duitsland, Polen en niet Westerse landen. Er wordt alcohol gedronken, maar op een 'beheerste manier'. Ook de lokale bevolking uit Duindorp gaat veel uit op de boulevard.

Landinwaarts, Scheveningen, trekt uitgaanders uit het hele land. Het is een deel van Scheveningen dat populair aan het worden is en het wordt drukker omdat het er gezellig is. De terrassen mogen langer open blijven, tot 1 uur 's nachts, en dus is het aantrekkelijk om daar lang te blijven. Het is makkelijk benaderbaar publiek. Maar wanneer er te veel is gedronken of er is een pilletje geslikt kan de omgang met deze uitgaanders moeilijk worden. Maar incidenten blijven schaars, zo eens in de twee weken.

Nieuw is dat heroïne weer gesignaleerd is. Het is een raadsel waarom dit weer wordt waargenomen, mogelijk omdat elders in de wereld de politie er meer druk op zet, of omdat er meer productie wordt geleverd en dus meer kan worden verdiend. Omdat het gespoten moet worden heeft het een negatief imago. Maar als het gerookt wordt is het minder zichtbaar. Misschien dat mensen uitgezonden zijn geweest voor werk, het elders hebben gebruikt en dat zijn blijven doen. GHB neemt af, waarschijnlijk omdat het moeilijk mee te nemen is.

Centrum

De binnenstad van Den Haag strekt zich uit van de Scheveningse weg en Zeeheldenwijk tot het Centrum, met het Plein en de Grote Markt als grootste publiekstrekkers. Het publiek is zeer divers, met een leeftijd tot een jaar of zeventig, maar het merendeel is rond de 30 jaar. Geschat wordt dat 10.000 mensen op een stapavond uitgaan. Mannen zijn in deze populatie iets oververtegenwoordigd. Over het algemeen gaat het om rustig, vertier zoekend publiek. Natuurlijk zijn er relzoekers, maar dat is een uitzondering.

Tachtig procent van het publiek rondom het Plein en de Grote Markt heeft een Nederlandse etnische achtergrond, twintig procent een niet-westerse etnische achtergrond. De kroegen en clubs rond het Plein en de Grote Markt worden door sommigen wekelijks bezocht, zowel door jonge als oudere uitgaanders. Rond de Grote Markt en het Plein is het publiek in restaurants en in bijvoorbeeld Shisha lounges overwegend allochtoon, met name Irakezen, Afghanen, Syriërs en Marokkanen, op zoek naar hun eigen cultuur.

De Grote Markt, een langwerpige, rechthoekige, intieme plein, aan drie zijden begrensd door horecagelegenheden en een enkel winkelpand, aan een zijde door de Prinsegracht. Aan de overkant van de Prinsegracht ligt 'Het Paard van Troje', een uitgaansgelegenheid. 't Paard heeft geen vaste doelgroep en organiseert activiteiten voor diverse culturen. Het publiek van de Grote Markt heeft de leeftijd van 20 jaar of ouder, is hoogopgeleid en een beetje alternatief; wat je noemt fatsoenlijk publiek, dat redelijk veel geld heeft te besteden, uitgaat om een biertje te drinken en een relaxte avond te hebben met vrienden en vriendinnen. Het kan, laat op een uitgaansavond, druk zijn op de Grote Markt, door aanloop van publiek uit andere locaties, misschien op zoek naar een locatie om iets te eten. Zo gaat het publiek uit Het Paard van Troje en een deel van het publiek van het Plein via de Grote Markt naar 'eetlocaties'.

Richting Centraal Station ligt het Plein, een ruime, statige locatie in Den Haag, met aan één kant een karakteristieke ambtelijke uitstraling van regeringsgebouwen en aan de overzijde een mix van uitgaanslocaties. Buiten het Plein strekt het uitgaansgebied zich verder uit via de Herenstraat aan de ene kant en het Spui aan de andere kant. In de aangrenzende Herenstraat zijn uitgaanslocaties voor een jong studentenpubliek van begin twintig dat vooral op donderdagavond, vanaf elf uur, voor drukte zorgt.

Het Plein heeft een divers publiek; een leeftijd tussen de 25 en 40 jaar, en zowel hoog als laag opgeleid. Voor een groot deel is het een rustig publiek, vaak zijn het stelletjes die komen voor een drankje. Mensen zoeken gezelligheid, geen problemen en willen zich ontspannen. Het publiek komt van de stad en daarbuiten voor een borrel na het werk. Zien en gezien worden. Vaak is het een vast publiek dat voor een deel afkomstig is uit Ypenburg en Duindorp. Voor hen is uitgaan niet iets dat je 'even doet', maar waar je de rest van de week naar uitkijkt. Men kleedt zich ervoor, met als gevolg wat meer 'bling bling', wat meer gevoel voor status en (daardoor) onderling misschien wat meer competitie. Net als heel Den Haag trekt ook het Plein mensen van

buiten de randstad die op zoek zijn naar avontuur of iets nieuws, die 'uit hun comfort zone komen'.

Om te dansen gaat men naar specifieke zaken. Bij Millers op het Plein komt men ook voor moderne muziek of techno. Voor chillen en 'easy listening' gaat men naar Cloos. Studenten gaan naar Danzig en Plein 19. Havana, op het Buitenhof, ergens tussen de Grote Markt en het Plein, is voor een mix van etnische groepen. Daarnaast zijn er in de omgeving van het Plein en de Grote Markt kleine kroegen en kleine eetgelegenheden. Eerst is de Herenstraat een voortzetting van de studentenlocaties op het Plein, halverwege verandert de Herenstraat van karakter en vinden we een mix van locaties voor bijvoorbeeld Kaapverdianen en Antilianen. Dit publiek geeft de voorkeur aan wat luxere drankjes. Ook het Spui kan gezien worden als een voortzetting van het Plein, met een vergelijkbare sfeer als dit allochtone deel van de Herenstraat.

De sfeer is prima en als er iets mis gaat is de horecaondernemer verantwoordelijk en die zet iemand er zo uit. Alles lijkt op deze locaties redelijk onder controle. Ongeveer drie tot vier keer per weekend moet er worden ingegrepen. De communicatie tussen politie en horeca is goed, en daar is ook hard aan gewerkt. Maar het probleem is dat het centrum van Den Haag niet bruist. Het aanbod is karig, zeker vergeleken met Amsterdam of Rotterdam, of zelfs Groningen. Wel worden op de Grote Markt festivals en evenementen georganiseerd door de horeca. Ook op het Plein zien we evenementen, maar niet altijd georganiseerd door de horeca.

Wanneer de meeste horeca dicht gaat, zijn er enkele gelegenheden waar een after party mogelijk is. Plein, Grote Markt en Buitenhof hebben een vierentwintig uren vergunning, maar geven geen after party's. Illegale feesten, underground, zijn zeldzaam.

Nieuwe trends zijn er ogenschijnlijk niet. Het verloop in horeca is in het centrum hoog. Nieuwe gelegenheden redden het vaak niet, gemiddeld houden ze het negen maanden vol. Misschien is een nieuwe trend dat allochtone Hagenaars eigen locaties creëren. Shisha lounges schieten als paddenstoelen uit de grond. Van iedere tien zaken zijn er naar schatting vier Shisha lounges. Allochtone groepen zoeken een 'eigen' locatie. Ze kunnen niet als groep een bestaande horecagelegenheid binnen en maken dus een eigen plek waar ze echt op hun gemak en ongedwongen onder elkaar kunnen zijn.

Denneweg

De Denneweg komt uit op het Lange Voorhout en heeft overdag het karakter van een wat oude, smalle, chique straat met winkels uit het 'duurdere segment': kleermaker, antiek, keuken architectuur, Engelse thee, Thais eten en een ouderwetse zelfstandige drogisterij met daartussen een aantal uitgaanslocaties.

's Avonds is het uitgaanspubliek tussen de 30 en 50 jaar oud, een beetje arrogant, men waant zich soms boven de wet en enkelen hebben connecties met politiek of de rechtelijke macht. Het zijn hún kinderen die misschien uitgaan in studentencafés op het Plein. Of het drinken van alcohol binnen de perken blijft is de vraag, maar er zijn weinig meldingen bij de politie over dronkenschap op straat.

Netwerken in Den Haag

Carlos (code 5) werkt in de horeca en gaat uit op het Zwarte Pad met een vriendengroep, mannen en vrouwen van rond 24 jaar oud. Ook maakt Carlos deel uit van een groep van 40 jongeren, studenten, eigenlijk collega's die werkzaam zijn in de horeca. De vriendengroep kent

elkaar van de KABKⁱⁱ en die opleiding is nog steeds de bindende factor. De tijd die ze daar gezamenlijk doorbrachten is voorbij, maar ze gaan nog minstens één keer in de maand uit in Den Haag, in de zomer vaker. Ze studeren nog of zijn afgestudeerd, werken in de grafische industrie, in de horeca, bij PostNL of hebben nog geen baan. Ze hebben verschillende muziekvoorkeuren en dus gaan ze uit naar feesten waar muziek is die iedereen leuk vindt, zoals top 40 muziek, of waar van alles wat wordt gedraaid, negentiger jaren, hiphop, warme techno. Een echt goed feest is een techno feest en dat wordt dan ook goed gepland.

Ze vinden zichzelf 'open minded', er moet ruimte zijn voor verschillen tussen mensen. Onderling verschillen ze weinig, hebben interesses voor muziek (wel verschillende voorkeuren), films, kledingstijl en hebben hetzelfde gevoel voor humor. Ze proberen bewust om te gaan met de wereld waarin ze leven. Ze hebben contact via WhatsApp, of Facebook, soms maken ze een event aan voor een speciale gebeurtenis. Op die manier hebben ze zeker drie keer per week contact met elkaar.

Ze gaan uit om lol te hebben, te ontspannen, maar vooral om elkaar weer te zien. Als er muziek is praten ze minder met elkaar en de groep gaat dan makkelijker uit elkaar. Ze zoeken naar momenten waarop een ieder het naar zijn of haar zin heeft. Ze zijn niet op zoek naar meisjes of jongens, maar na een periode van werken weer ontspannen en chillen. Een leuke avond is een avond waarop ze weer een goed gevoel over elkaar krijgen.

Het uitgaanspubliek op het Zwarte Pad omschrijft hij als hoogopgeleid, leeftijd tussen de 21 en 30 jaar, in de zomer vooral mensen van buiten de stad. Eigenlijk doet leeftijd er niet toe, het gaat er om dat je de muziek goed vindt.

Dorst, muziek en een goed gesprek, dat is wat uitgaanders in de wereld van *Tom*, (*een wat oudere*) *uitgaander*, (code 8) gemeen hebben. Hij heeft zicht op diverse scenes. Veel hoogopgeleiden, maar ook lager geschoolden, sociale studies maar ook technische opleidingen. Veel ambtenaren, van justitie, gemeente en defensie. De meesten uit Nederland, een kwart uit de rest van Europa. De mensen die Tom ziet hebben een leeftijd tot boven de 60 jaar.

Tom schetst een veelzijdig beeld van liefhebbers van rockmuziek met een cannabis cultuur, Metalheads met een liefde voor games, studenten en oude stamgasten. Op donderdagavond ziet hij vooral studenten, in betaalbare kleding, behalve wanneer ze rijke ouders hebben. Ze drinken minimaal 6 rondjes. Muzikanten komen overal waar muziek is en gaan vooral om met andere muzikanten. Expats zijn vooral te zien op de vrijdagmiddagborrel en op zaterdag. Over het algemeen mixen de verschillende groepen goed. Uiterlijk speelt daarbij geen rol.

Tom's besloten oude vriendenkring bestaat uit stamgasten met haantjesgedrag en een onderlinge hiërarchie. Sommigen uit zijn vriendenkring komen in pak uit het werk, anderen gaan casual.

Er wordt veel gedronken op uitgaansavonden, sommigen (10-15%) drinken dagelijks. Cannabis zien we in alle groepen, cocaïne af en toe, en heroïne ook bij muzikanten (vooral de wat ouderen onder hen van 40 tot 50 jaar).

Uitgaan doe je om de sociale contacten. Het geeft je een gevoel van vrijheid omdat je in een andere setting zit, je bent niet gebonden aan (iemand's) huis. Festivals en concerten scheppen gezelligheid en saamhorigheid door verbondenheid met muziek. Je hebt allebei voor de muziek gekozen. De sfeer is goed, mede ook door de vele subculturen, waardoor er geen akkefietjes zijn.

Laura, *uitgaander*, (code 2) heeft zicht op twee netwerken. Beide groepen voelen zich niet aangesproken door de mainstream uitgaanswereld. De eerste groep heeft een gemiddelde leeftijd

ⁱⁱ Koninklijke Academie voor Beeldende Kunst.

van 24 jaar, voor een groot deel autochtone Nederlanders en voornamelijk mannen. Ze hebben een sociaal culturele en creatieve achtergrond, zijn zelfstandigen, ZZP'ers, werkzaam in de horeca en evenementenbranche. De groep zoekt minder voor de hand liggende plekken in de stad. Ze zijn vaak zelf werkzaam in de horeca, maken zelf muziek, organiseren zelf feesten. Voor hen is uitgaan een actieve creatieve gebeurtenis. De muziek is disco, niet-hip is aantrekkelijk, alcohol natuurlijk, evenals coke. Als het gaat om relaties zijn ze niet gebonden, de seksuele moraal is vrij, relaties zijn 'los'. Uitgaan is een lifestyle. Ze voelen zich niet thuis in het bestaande aanbod en gaan actief op zoek naar alternatieven. Maar Laura noemt het ook een vorm van escapisme, iedere avond uitgaan, op zoek naar mensen. De groep kent geen vaste normen en waarden maar uiteindelijk zijn er wel grenzen. Met alles wordt de draak gestoken, sarcasme en sullig. Erg fout, zo erg dat het weer leuk wordt. Een reden waarom men van disco houdt. Ze hebben moeite met maat houden, ze kunnen zich veel veroorloven, maar kleine groepjes letten wel op elkaar voor als het mis gaat.

Netwerken in een Haagse wijk: Duindorp uitgelicht

Een groot aantal van de Haagse netwerken die door de panelleden zijn beschreven vinden we in de weekenden 's avonds op locaties als het Plein of de Grote Markt terug. Een aantal ontleent zijn karakter aan de uitgaanslocatie (het Plein) of de muzieksoort (Tekno). Een aantal netwerken heeft wortels in woonwijken, zo heeft John (code 4) gerapporteerd over uitgaanders uit Duindorp en noemde Coos (code 6) dat het Plein voor sommige Ypenburgers favoriet is. Maar deze woonwijken zijn ook locaties waar jongeren elkaar, op straat, thuis of bij de sportclub opzoeken en alcohol en andere drugs gebruiken. Deze groepen vinden we in het weekend niet in of op de uitgaanslocaties omdat de jongeren te jong zijn.

Haagse locaties als Ypenburg en Duindorp zijn een aanvulling op de 'erkende uitgaanslocaties' van Den Haag. Ook hier wordt 'gebruikt' en dus ook door jongeren onder de 18 jaar. Een belangrijke reden om Ypenburg en Duindorp in 2014 apart te beschrijven was juist het verschil in aard tussen deze wijken. Ze liggen min of meer aan de uiteinden van Den Haag; Duindorp tegen de duinen en Ypenburg met het gezicht deels van de stad af, richting het Groene Hart, maar in tegenstelling tot Duindorp is Ypenburg nog maar recent een deel van Den Haag dat 'af' is, een onbeschreven blad met een verse instroom van bewoners uit oude delen van Den Haag, zoals de Schilderswijk en uit niet-Haagse gemeenten. Duindorp heeft een homogene groep bewoners; verknocht aan de wijk, vasthoudend aan oude tradities.

In de vorige editie van het HUU (2014) is verslag gedaan van Duindorp en Ypenburg. Door wisseling van panelleden is geen zicht meer op de toen beschreven groepen van Ypenburg. Voor Duindorp zijn de toen beschreven groepen nog wel in zicht en kan een follow up worden gegeven van de beschrijving uit 2014.

Duindorp

Aan de rand van Den Haag ligt Duindorp, een 'dorp' tussen de stad en de duinen, met een homogene bevolking die zich bewust is van de eigen aard van hun dorp. Hier vinden we veel normen en waarden van vorige generaties terug in het gedrag van jongeren. Duindorp is een gesloten gemeenschap, waar door een deel van de bevolking hard wordt gewerkt, voor een deel verveling en nietsdoen troef is en waar ook geld wordt verdiend door genotmiddelen te verkopen in de uitgaanswereld. Mensen uit alle generaties gebruiken, ook de ouders van jongeren en het is voor hen moeilijk om daarmee te stoppen. Drugs zorgen voor ontspanning, maar door dorpsgenoten onderling wordt weinig controle uitgeoefend. Men zoekt tenten op waar men kan gebruiken en waar eigenaren zelf ook gebruiken. De combinatie coke en alcohol maakt mensen erg agressief. Het fysiek uiterlijk is belangrijk. Dankzij de sportschool zijn het 'baasjes, fors', en soms door het gebruik van anabolen.

Duindorpers gaan vooral uit op de boulevard. Omdat ze sterk op zichzelf zijn willen ze niet opvallen. Professionals schatten dat vijftig procent van de uitgaanders onder de Duindorpers cocaïne gebruikt en daar wordt nu op gecontroleerd. In de vrije tijd wordt veel op de boulevard rondgehangen. Professionals zien onder jongeren tot 23 jaar vandalisme. Door de wat oudere jongeren wordt veel gedronken.

Follow up van drie groepen in Duindorp

In 2013 is door jongerenwerkers een beeld geschetst van drie groepen jongeren in Duindorp, een groep met een leeftijd van 18 tot 23 jaar, een groep met een leeftijd van 14 tot 18 jaar en een groep met een leeftijd van 9 tot 13 jaar. Nu, in 2016, is door de jongerenwerker (Laura, code 3) wederom een beschrijving gegeven van deze drie groepen waarbij per groep eerste een korte samenvatting van de situatie in 2013 wordt gegeven (cursief) en vervolgens de huidige stand van zaken.

Professionals (code 10) vertellen over drie groepen waar ze zicht op hebben. De eerste groep, voor het grootste deel mannen, heeft een leeftijd van 18 tot 23 jaar. Ze gaan niet uit buiten Scheveningen, 'want als je Scheveningen niet uit hoeft dan doe je dat ook niet, en dat is wel zo veilig'. Ze gaan alleen naar feesten in andere wijken met de KWIBUS, maar verder mengen ze zich niet met groepen uit andere delen van de stad. Kortom, het is een hechte groep, die zich prettig én veilig voelt in Duindorp. Men gebruikt alcohol, diverse pillen en coke. De mannen hebben VMBO gedaan, werken bij de visafslag, varen of werken in de bouw, maar er zijn er ook die het niet redden; 'de drop-outs'. De groep is in Duindorp opgegroeid en weet niet beter dan dat daar hun economische wortels liggen. Generaties voor hen hebben hier hun boterham verdiend; er was in het verleden ook nooit een noodzaak om elders werk te zoeken en Duindorp te verlaten. De haven bood werk en economische zekerheid met als gevolg, dat ze nooit geleerd hebben ondernemend te zijn. Maar de tijden zijn veranderd, de werkgelegenheid is teruggelopen en deze jong volwassenen moeten zich aanpassen aan de regels van buiten Duindorp. Ze zijn echter laag of niet geschoold en missen de vaardigheden om buiten Duindorp iets op te bouwen. De eerste groep is nu drie jaar ouder. Waren ze drie jaar geleden bijna volwassen, nu hebben ze een gezin en zijn ze de 'volgende' generatie in Duindorp. Het gebruik van alcohol, pillen en coke is door het gezinsleven misschien minder, maar niet uit het zicht verdwenen. Volgens Laura is er dus weinig veranderd; ook deze generatie blijft hangen in oude gewoonten van Duindorp. Vanuit het CJG, welzijnswerk en de gemeente is meer druk gekomen om een startkwalificatieⁱⁱⁱ te halen dan drie jaar geleden. Op deze jonge ouders ligt nu dus meer druk bij de opvoeding van hun kinderen. Door nieuwbouw is er meer import in Duindorp en mede door hun jonge kinderen lukt het deze (koppige) Duindorpers beter om hier contact mee te maken. Uitgaan doen ze niet buiten Duindorp. Af en toe een groot feest, maar alleen samen met de groep waarbij alle leeftijden met elkaar optrekken. Gaan ze buiten Duindorp uit dan wordt het ruzie.

De jongeren van de tweede groep zijn in 2013 tussen de 14 en 18 jaar. Ze gaan niet uit, maar hangen op straat en experimenteren met pillen en coke. De meesten zijn VMBO-ers, sommigen werken in de haven, een enkeling doet HAVO. Het is een mix van Duindorpers en Scheveningers die elkaar in de zomer heeft gevonden. Professionals zien bij deze jongeren groepsdruk om te gebruiken en daarbij speelt de hiërarchie een rol. Er wordt opgekeken naar jongeren die wat ouder zijn en meer geëxperimenteerd hebben met middelen.

Deze groep is nu tussen de 17 tot 21 jaar en is het experimenteren voorbij en gebruikt veel. Zo is het blowen een structureel onderdeel en zijn groepsleden door het vele gebruik in de problemen gekomen. Ze gaan niet veel uit, maar wel vaker dan ze drie jaar geleden deden (de meesten zijn

ⁱⁱⁱ Een startkwalificatie is een diploma havo, vwo, mbo niveau 2 of hoger.

nu 18+). Als ze uitgaan worden veel pillen geslikt of wordt cocaïne gebruikt. Meestal hangen ze op straat, ook in het weekend, of zitten ze bij één van hen thuis wanneer de ouders weg zijn. Wel is de groep kleiner geworden doordat een aantal van hen een baan en/of een vaste relatie heeft gekregen. Maar ze zitten vast in hun vriendschappen en het blowen, pillen en snuiven is gelinkt aan de vriendengroep. Blijkbaar speelt de groepsdruk geen rol meer, wel de verslaving. Wil je stoppen dan moet je eruit stappen. Dat lukt niet op eigen kracht, maar wel met behulp van bijvoorbeeld een relatie die niet akkoord gaat met dat gedrag.

Soms blowen ouders mee met de jongeren. Een kernprobleem van deze jongeren is dat ouders het voorbeeld gegeven, het is normaal geworden, en de jongeren onderschatten wat het met hen doet. Het is ook moeilijk om te stoppen. Was vroeger vooral de groepsdruk het grote probleem, nu is dat in de eerste plaats het werkritme. Voor sommigen bestaat de dag uit 's nachts werken op de visafslag, slapen, opstaan, buiten blowen met maten, en weer naar de visafslag. Soms gecombineerd met een opleiding. Een argument om te blowen is vaak slaapgebrek. Maar blowen kost geld, dus het bijbaantje bij de visafslag is nodig.

De derde groep bestaat vooral uit jongens, met een leeftijd van 9 tot 13 jaar. Ze hebben weinig structuur in hun dagelijks leven, eten bijvoorbeeld een patatje wanneer ze honger hebben en zijn tot 11 à 12 uur 's avonds op straat zonder dat hun ouders weten waar ze zijn. Omdat ze altijd wel in de wijk blijven, vinden ouders het prima. Ze zien drugs- en veel alcoholgebruik om hen heen, waardoor dit voor hen al heel normaal is en daarover praten ze ook veel. De meesten volgen VMBO of zullen na de basisschool naar het VMBO gaan. Veel, misschien alles, gebeurt op straat. Ze voetballen, gamen en zijn streetwise. Ze zijn niet bang en geven snel een 'grote bek'. Ook zijn zij gevoelig voor hiërarchie en de jongsten uit de groep kijken op tegen de ouderen in de groep. Er is sprake van beginnend alcohol- en druggebruik door de ouderen in de groep. De drempel om zelf te gaan dealen is laag omdat dat als 'normaal' wordt gezien. Sommige ouders van deze jongeren dealen zelf en professionals voorzien problemen met deze groep jongeren op het gebied van alcohol- en druggebruik.

De groep is nu tussen de 14 en 17 jaar. Ze zien elkaar op verjaardagen, brengen tijd door op straat en sporten samen. Standaard drinken en blowen doen ze nog niet. Als er wordt gedronken of geblowd is dat in het bijzijn van ouders. Controle op drinkgedrag vindt plaats door peers en door ouders. Er wordt geëxperimenteerd, maar met mate. Kernprobleem zijn de ouders. Zij gebruiken wel. Ouders zijn soms dealer, een enkele ouder is daarvoor ook in aanraking gekomen met justitie.

UITGAANDERS IN DEN HAAG: DE SURVEY

Op de drie uitgaanslocaties zijn 882 uitgaanders bevroegd aan de hand van een korte vragenlijst. Hiervan is 55% man en komt 71% uit Den Haag. De leeftijd varieert van 15 tot en met 35 jaar, de gemiddelde leeftijd is 24 jaar (tabel 1) (5).

Naar aanleiding van het interview op de uitgaanslocatie hebben 108 uitgaanders de lange vragenlijst ingevuld. Hieruit blijkt dat drie kwart van Nederlandse afkomst is (74%), 15% van westerse afkomst en 11% van niet-westerse afkomst. Tweeënveertig procent volgt een opleiding (31% hbo/universiteit) , 36% heeft een diploma op HBO of WO niveau en 90% heeft een betaalde baan.

In de maand voorafgaande aan het onderzoek is 74% minstens 2 tot 3 keer uitgegaan, 41% is minstens 4 keer uitgegaan. Tijdens het uitgaan wordt er door de meeste uitgaanders geluisterd naar dance (59%), top 40 (57%), house (54%) en techno (40%).

Twee derde van de uitgaanders sport (68%), gemiddeld 5 uur per week. Fitness/krachtsport (35% van alle uitgaanders) en hardlopen (23% van alle uitgaanders) zijn het populairst. Acht op de tien (80%) uitgaanders beoordeelt de eigen gezondheid als (zeer) goed, dit is gelijk aan de jongvolwassenen (19 tot en met 34 jaar) in de algemene bevolking van Den Haag (80%). Nog eens acht op de tien (80%) geeft aan zich psychisch gezond te voelen (6).

Tabel 1. Achtergrondkenmerken van de deelnemers aan de korte vragenlijst naar locatie. Den Haag 2017.

Achtergrondkenmerken	Uitgaanslocaties	Haagse Hogeschool
Geslacht (%)		
<i>Man</i>	55%	49%
<i>Vrouw</i>	45%	51%
Leeftijd (jaar)		
<i>Gemiddelde</i>	24	21
Woonplaats (%)		
<i>Den Haag</i>	72%	62%

STUDENTEN: DE SURVEY

Op de Haagse Hogeschool zijn 389 studenten geïnterviewd (5). Hiervan is de helft man (49%) en komt 62% uit Den Haag. Zij zijn in de leeftijd van 16 tot en met 35 jaar, de gemiddelde leeftijd is 21 jaar (tabel 1). Van deze studenten heeft 77 ook de lange vragenlijst ingevuld (6). Hieruit blijkt dat de helft van de studenten van Nederlandse afkomst is (49%), 43% is van niet-westerse afkomst en 8% van westerse afkomst. Een derde van de studenten heeft een MBO diploma (32%) en twee derde heeft een betaalde baan (66%).

In de maand voorafgaande aan het onderzoek is 55% minstens 2 tot 3 keer uitgegaan, 23% is minstens 4 keer uitgegaan. Tijdens het uitgaan wordt door de meeste studenten geluisterd naar dance (61%), top 40 (52%), house (44%) en latin (36%).

Twee derde van de studenten sport (64%), gemiddeld 6 uur per week. Fitness/krachtsport (39% van alle studenten) en voetbal (10% van alle studenten) zijn het populairst.

Drie kwart (76%) van de studenten beoordeelt de eigen gezondheid als (zeer) goed, dit is vergelijkbaar met de jongvolwassenen (19 tot en met 34 jaar) in de algemene bevolking van Den Haag (80%). Acht op de tien (81%) geeft aan zich psychisch gezond te voelen.

Deel 2: Middelen nader bekeken

ALCOHOL

Frequentie, patronen en dosering

Alcohol is gezelligheid. In alle netwerken wordt tijdens het uitgaan door bijna iedereen alcohol gedronken. Alcohol laat de remmen los en zorgt ervoor dat je gezellig wordt, lollig en los. Voor de mannen is bier populair, 'gewoon uit de tap, pils' (Carlos, code 5). Jongens drinken meer dan meisjes, en zijn ook vaak de initiator van veel drinken. Ook Rikki (code 10) noemt pils als meest populaire drank. Op een uitgaansavond, zo tussen 8 uur 's avonds en 3 uur 's ochtend worden 8 tot 12 pilsjes gedronken, maar als er flink wordt ingedronken kan het oplopen tot 24 glazen op een uitgaansnacht. Tom (code 8), uitgaander in Den Haag, schat dat er per persoon ongeveer 8 pilsjes op een 'gewone' avond worden gedronken. Bier is niet duur en als er geld uitgegeven kan worden dan wordt er speciaal bier gedronken. Laura1 (code 2, uitgaander in Den Haag) signaleert steeds meer bierproeverijen: 'Speciaal bier lijkt in te raken, genieten van je drankje'. Maar voor een uitgaander in Zoetermeer, Arie (code 11), wordt er bijna altijd wat anders bij gedronken, zoals Jack Daniels of Bacardi. Iedereen heeft een eigen fles en per persoon wordt er een halve tot een hele fles gedronken. Daarnaast is witte wijn en rosé populair, gin tonic is een trend. Nieuw is Red Bull met wodka. In het meer multiculturele netwerk van Kajol (code 7) worden luxe drankjes als whisky, wodka en likeur gedronken en is bier minder populair.

Coos (code 6) ziet dat buitenlands gedistilleerd vaker wordt gedronken en vooral wodka wordt populair. Coos ziet dat er in het algemeen meer wordt gedronken. Het gaat economisch weer beter, en men daagt elkaar uit wie het meest kan drinken. Jongeren van 16 tot 18 jaar worden niet toegelaten en drinken veel meer thuis. Ook Tatum ziet dat ook onder jongeren onder de 18 jaar vaak wekelijks wordt gedronken. Ze vinden het stoer en omdat jongeren ouder dan 18 jaar drinken is het blijkbaar maatschappelijk geaccepteerd, aldus een jongerenwerker (Tatum).

Sociale setting en rituelen

Carlos (code 5) ziet dat 'bijzondere' alcohol meestal thuis wordt gedronken tijdens het indrinken, bijvoorbeeld voorafgaand aan een feest.

Carlos: 'eerst thuis chillen, ieder neemt een fles mee'.

Acht glazen voorafgaand aan een feest, 12 glazen tijdens het feest, na afloop wordt er soms nog 'geafterd' met 2 biertjes, dat is zo het patroon. Het 'indrinken' zien we in de hele regio Haaglanden. Arie (code11) heeft een vaste indrinkplek, een veldje waar ook wordt gevoetbald en gebasketbald. Zijn vrienden en vriendinnen kopen de drank zelf, of als je nog geen achttien bent laat je dat doen door een meerderjarige. Rond twaalf uur 's middags komen de eersten naar het veldje, tegen zessen, wanneer ook degenen met een baantje er zijn, wordt begonnen met indrinken en blowen.

Rikki (code 10) ziet in het Westland dat na het sporten in het weekend wordt begonnen met drinken, waarna thuis het indrinken doorgaat. Bij schuurfeesten in het Westland halen de organisatoren met een busje drank en wanneer er een aanbieding is wordt 1 tot 2 dagen van tevoren ingeslagen en laten ze het apart zetten. Tuinders regelen drank voor hun personeel voor na het werk:

'het kratje van de baas, vrijdag na het werk, niet allemaal, want soms is er nog de kater van de dag ervoor' (Rikki, code 10).

Motieven, effecten en risico's

Alcohol drink je omdat het bij een feestje hoort.

Arie: 'en als je de volgende dag niks te doen hebt.....'.

Rikki: 'mensen worden makkelijker, je stapt makkelijker op iemand af. Op het werk praat je makkelijker met collega's en leer je iemand op een andere manier kennen'.

Laura: Alcohol is vanzelfsprekend, ik had laatst iemand die bijvoorbeeld een avond niet dronk en meteen opmerkingen kreeg ('ben je ziek!', 'mietje').

Maar je wordt er ook ziek van. Volgens Carlos (code 5) komt 'kotsen' niet voor, hoewel hij mensen op feesten ziet die net zo lang doorgaan tot het toch zover komt. In zijn netwerk zijn geen afspraken, niemand spreekt elkaar aan op het drinkgedrag. Als iemand te ver gaat wordt wel gevraagd of 'dat wel een goed idee is', maar daar laat men het wel bij. Maar er zijn blijkbaar grenzen; autorijden met drank op is geen optie. En er wordt bewust omgegaan met alcohol: geen shotjes, men blijft bij een drankje.

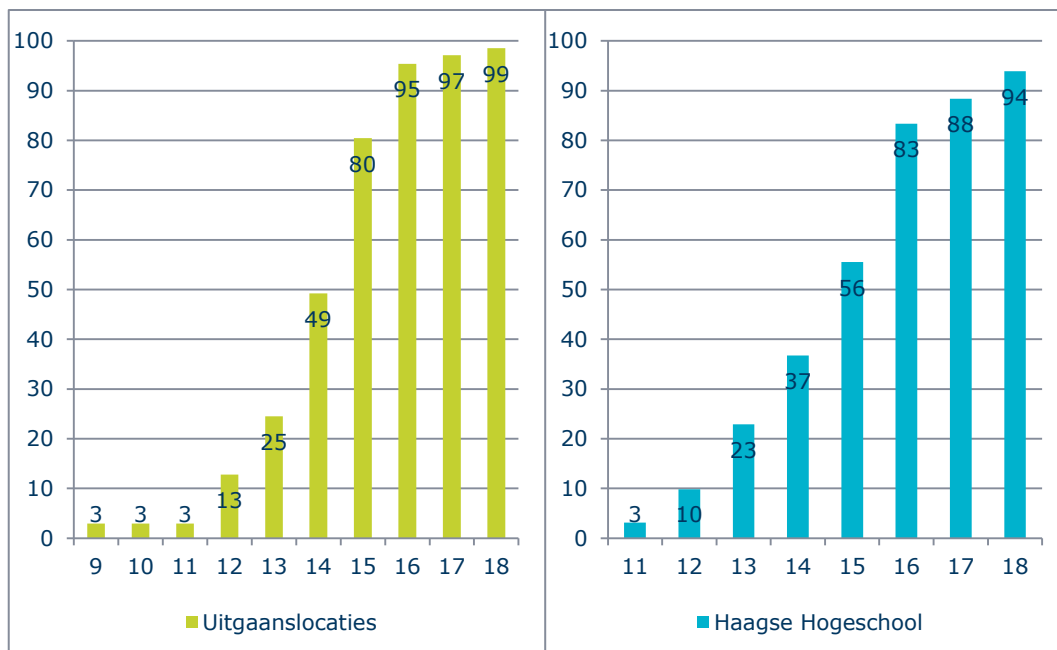
ALCOHOL: DE SURVEY

Uitgaanders

Vrijwel alle uitgaanders drinken alcohol, 94% heeft in het afgelopen jaar gedronken (5). Gemiddeld hebben zij op 14 jarige leeftijd voor het eerst gedronken. Op 16 jarige leeftijd heeft 95% al een keer alcohol gedronken (figuur 1). Drie kwart drinkt wekelijks (77%), in ieder geval in het weekend. Negen procent drinkt dagelijks of bijna dagelijks.

Op de dagen dat de uitgaander drinkt, worden gemiddeld 5 glazen alcohol genuttigd. Het drinken van 5 glazen alcohol of meer bij één gelegenheid wordt binge drinken genoemd, 79% van de uitgaanders heeft dat in de afgelopen maand gedaan. Drie op de tien (30%) uitgaanders drinkt minstens eens in de week 6 glazen (mannen) of 4 glazen (vrouwen) en is volgens de gangbare definitie een zware drinker (6).

Figuur 1. Cumulatief percentage startleeftijd alcohol gebruik. Den Haag 2017.

Studenten

Een ruime meerderheid van de studenten heeft wel eens gedronken (86%), drie kwart deed dat in de afgelopen maand (76%) (5). Op 16 jarige leeftijd had 83% al een keer alcohol gedronken (figuur 1). De helft drinkt wekelijks (52%), in ieder geval in het weekend. Zeven procent drinkt dagelijks of bijna dagelijks.

Op de dagen dat de student drinkt, worden gemiddeld 5 glazen alcohol genuttigd. Het drinken van 5 glazen alcohol of meer bij één gelegenheid wordt binge drinken genoemd, 66% van de studenten heeft dat in de afgelopen maand gedaan. Bijna een kwart (23%) van de studenten drinkt minstens eens in de week 6 glazen (mannen) of 4 glazen (vrouwen) en is volgens de gangbare definitie een zware drinker (6).

Algemene bevolking Den Haag

In vergelijking met jongvolwassenen in de algemene bevolking ligt het alcoholgebruik bij uitgaanders en studenten hoger (7). Bij jongvolwassenen (19 tot en met 34 jaar) in de algemene bevolking heeft 74% in het afgelopen jaar gedronken en is 12% een zware drinker (8).

ALCOHOL, ANDERE MIDDELEN EN RISICO'S: DE SURVEY

Uitgaanders

Een derde van de uitgaanders (37%) is in het afgelopen jaar wel eens ziek of onwel geworden door het gebruik van alcohol (28%), andere middelen (3%) of door een combinatie van deze twee (6%). Een kwart van de uitgaanders heeft zich in de afgelopen maand (15%) of eerder (11%) zorgen gemaakt over het eigen middelengebruik. Een op de vijf maakt zich zorgen over het alcohol gebruikt (18%), al dan niet in combinatie met een ander middel (6).

Tabel 2. Percentage dat zich in de afgelopen maand zorgen heeft gemaakt over eigen alcohol- en middelengebruik. Den Haag 2017.

Achtergrondkenmerken	Uitgaanslocaties (%)	Haagse Hogeschool (%)
ja, de laatste maand regelmatig tot heel vaak	4	5
ja, de laatste maand af en toe	11	10
nee, maar vroeger wel	11	12
nee, nooit	74	73
Totaal (N)	108	77

Studenten

Drie op de tien studenten (29%) is in het afgelopen jaar wel eens ziek of onwel geworden door middelengebruik, de meesten door het gebruik van alcohol (26%). Een kwart van de studenten heeft zich in de afgelopen maand (15%) of eerder (12%) zorgen gemaakt over het eigen middelengebruik. Een op de zes maakte zich zorgen over het alcohol gebruikt (16%), al dan niet in combinatie met een ander middel (6).

CANNABIS

Frequentie, patronen en dosering

'Binnen gebeurt het niet, maar buiten ruik je het overal'. Coos ziet het gebruik van cannabis overal, maar veel uitbaters van horecalocaties hebben het liever niet binnen: 'problemen wanneer iemand een joint rookt'. In 21 van de 25 netwerken wordt cannabis gebruikt. Coos ziet cannabisgebruik bij veel mensen van wie je dat op het eerste gezicht niet zou verwachten, van scholier tot ambtenaar. Volgens Coos zijn er verschillende shops die kwalitatief goed, hoogwaardig spul verkopen. De shophouders worden commerciëler. Ze prijzen hun waar anders aan, met 'mooie vitrines en mooie woorden'.

Het dagelijks gebruik in scenes varieert van tien tot honderd procent. Het is makkelijk te verkrijgen en voor vijf tot tien euro heb je één tot anderhalve gram. In de groep van Arie roken de meesten veel op een dag en is het 'sterk spul'. De groep als geheel (men deelt veel met elkaar) rookt 8 tot 10 gram op een dag. Mr. Kwal noemt als dosering 'een trekje' tot zes, zeven joints op een dag.

Cannabis combineert men met alcohol, sommigen met cocaïne.

Tom: "Met alcohol, sociaal ding, drinken en dan een jointje. Met cocaïne, het (cannabis) haalt de scherpste van cocaïne af"

De meeste gebruikers laten cannabis niet testen. Een uitzondering is de groep autonome, creatieve, anti mainstream uitgaanders van Laura1:

'ze zijn bewust van wat ze halen, laten zich informeren in de coffeeshop en weten wat ze roken'.

In Den Haag haal je het 'gewoon' bij de shop.

Kajol: 'rond middaguur is het spitsuur in coffeeshops. Mensen komen even zitten, sommigen blijven de hele dag. Meesten roken 1 of 2 jointjes'.

Bij sommige groepen is de aankoop impulsief, je haalt het wanneer je er zin in hebt. Weer andere netwerken hebben een thuiskweker in de groep.

Ook de jongerenwerkers in Ypenburg, Zoetermeer en Westland zien dat er veel wordt geblowd. Maar coffeeshops hebben ze niet in Zoetermeer of Westland. Jongeren daar halen het meestal in Den Haag en Hoek van Holland. Ze hebben geen kennis over de kwaliteit van het product en volgens jongerenwerkers worden ze soms opgelicht. En 18- rookt mee.

Arie: 'we laten het niet testen, kijken en ruiken, als het sterk ruikt is het goed spul'.

Tatum ziet in Zoetermeer een andere ontwikkeling. Bezorgdealers zijn op afroep beschikbaar, ieder heeft een eigen gebied, maar ze ziet ook dat dealers soms een 'eigen' school hebben. Contacten worden gelegd door te bellen of te appen. Ze staan op vaste plekken, daar waar leerlingen langs komen op weg naar school. Veel dealers zijn jongeren die ook in het buurtcentrum komen en mogelijk zijn ze bewust bezig met het opbouwen van een netwerk.

Sociale setting en rituelen

Bijna overal wordt geblowd, tenminste als er mag worden gerookt. En blowen doe je thuis, op hangouts, afters, op hangplekken, in parken, onder het afdakje van de bieb en natuurlijk in de coffeeshop.

Motieven, effecten en risico's

Arie en zijn vrienden zijn ooit begonnen met blowen als een lolletje en om stoer te doen. De meesten zijn ermee doorgedaan. Ze worden er rustig van, maar het gaat ook nog steeds om de lol. Na school, ze zijn dan eerst geïrriteerd, moe of gestrest, blowen om dan rustig te worden. Anderen noemen het een 'tijdverdrijf' en voor jongeren met een baan is het een vorm van ontspanning:

Guan, jongerenwerker Westland: *'ze zeggen je gaat er niet dood aan, het is een natuurlijk product'.*

Een jongerenwerker in Zoetermeer (Tatum) ziet dat het ingeburgerd is en voor een enkeling is het een manier om *'de shit te vergeten'.*

Carlos: *"Mellow gevoel, minder chaos in hoofd, kalmerend, chill modus aan, ontspanning. Licht in hoofd"*.

Volgens Laura is het een aanvulling op het uitgaan. Even chillen, tot rust komen, een sociaal moment voordat je weer naar huis gaat.
Het kalmeert, het is kicken, je voelt je lekker, ook wanneer je een slechte ervaring hebt gehad.

Kajol: *'je komt in je eigen wereldje, en dat voelt lekker'.*

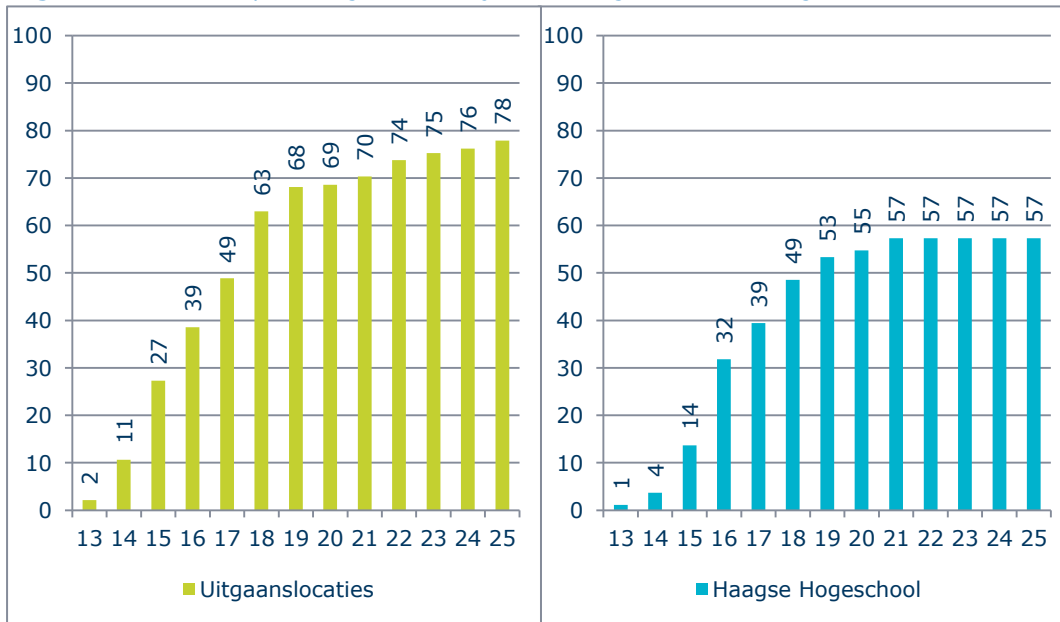
Maar het is volgens sommigen verslavend, niet goed voor school, zeker niet wanneer ook tijdens tussenuren wordt geblowd. Het heeft schoolverzuim tot gevolg. En hoewel het prettig is om de dagelijkse realiteit tijdelijk te ontvluchten, ze worden toch een keer geconfronteerd met de gevolgen. Ook is er de 'peer pressure'. Zo staat volgens Laura bij sommigen het blowen centraal, ze kunnen zich niet meer voorstellen dat anderen niet blowen en accepteren moeilijk dat op locaties soms niet mag worden geblowd.

CANNABIS GEBRUIK: DE SURVEY

Uitgaanders

Zeven op de tien (71%) uitgaanders heeft wel eens hasj of wiet gebruikt, vijf op de tien (51%) heeft in het afgelopen jaar hasj gebruikt en drie op de tien (32%) deed dat in de afgelopen maand (5). De gemiddelde leeftijd waarop uitgaanders voor het eerst hasj of wiet gebruiken is 17 jaar. Op 15-jarige leeftijd had een kwart (27%) al eens een joint gerookt (figuur 2). Een derde (34%) van de uitgaanders gebruikt wekelijks hasj, 12% doet dit dagelijks. Op de dagen dat er hasj wordt gebruikt, rookt ruim de helft (54%) van de uitgaanders één joint en vier op de tien (39%) roken 3 joints of meer (6).

Figuur 2. Cumulatief percentage startleeftijd cannabis gebruik. Den Haag 2017.

Studenten

Zes op de tien (57%) studenten heeft wel eens hasj of wiet gebruikt, vijf op de tien (47%) heeft in het afgelopen jaar hasj gebruikt en drie op de tien (33%) deed dat in de afgelopen maand (5). De gemiddelde leeftijd waarop studenten voor het eerst hasj of wiet gebruiken is 17 jaar. Op 16-jarige leeftijd had een derde (32%) al eens een joint gerookt (figuur 2). Drie op de tien (30%) van de studenten gebruikt wekelijks hasj, 11% doet dit dagelijks. Op de dagen dat er hasj wordt gebruikt, rookt bijna de helft (45%) van de uitgaanders één joint en drie op de tien (30%) roken 3 joints of meer (6).

Algemene bevolking Den Haag

Het cannabisgebruik van de uitgaanders en studenten ligt hoger dan bij jongvolwassenen in de algemene bevolking. Bij jongvolwassenen (19 tot en met 34 jaar) in de algemene bevolking heeft 19% in het afgelopen jaar cannabis gebruikt, 8% heeft dat in afgelopen vier weken gebruikt (9,10).

XTC

Frequentie, patronen en dosering

Voor veel uitgaanders is een leuke avond een avond met XTC pillen.

Carlos: *"Ja, ik had twee pillen op, dus prachtige avond."*

XTC wordt in 13 van de 25 netwerken gebruikt en is in deze netwerken makkelijk verkrijgbaar. Veertig procent van de uitgaanders in netwerken van Tom gebruiken maandelijks. In het uitgaansnetwerk van Rikki (Westland) wordt door zestig procent maandelijks een XTC pil geslikt. Maar in een aantal groepen is het gebruik marginaal. Guan, jongerenwerker in Westland ziet bij een groep jongeren dat een enkeling het gebruikt en ook in de groep van Arie (Zoetermeer) is het gebruik een uitzondering en wordt geen XTC gebruikt door de hechte groepsleden. Misschien soms op hun vaste hangplek. Maar in Zoetermeer zien jongerenwerkers ook dat in een groep harde werkers van begin 20 tachtig procent een XTC pil slikten veertig procent dat wekelijks doet.

Vijf, hoogstens 10 euro wordt betaald voor een pil. Op een avond worden twee pillen geslikt, maar het kunnen er makkelijk meer worden.

Rikki: *'1 pil, uitgewerkt? Weer een pil'.*

Carlos ziet dat uitgaanders 300 mg per avond slikken, anderen noemen 220 mg per avond. Jongens gebruiken veel meer dan meisjes.

Sociale setting en rituelen

XTC gebruik je op feesten en festivals. Thuis wordt door Carlos met vrienden ook gebruikt, maar in zijn Tekno scene is het 'raar om thuis te gebruiken; zonde ook, want waar is dan het feestje?'. De Tekno scene van Frank gebruikt alleen tijdens raves en underground feesten. Jongerenwerkers in Zoetermeer zien dat thuis en ook in het JOP wordt gebruikt. Misschien is dat door jongeren om die reden omgedoopt tot het 'coke huisje'.

Pillen worden vooraf geregeld, via dealers of via internet, meestal via een vaste dealer. In sommige netwerken wordt het door een groepslid voor de rest ingekocht. Vlak voor een feest, of tijdens een feest wordt het doorgegeven of doorverkocht aan mede uitgaanders. Het kopen van XTC is niet zo schimmig. XTC is ook een 'weggeef drug', dat je deelt met anderen. Voor sommige netwerken hoort het regelen van pillen, net als het regelen van de kleding die je draagt, bij de voorbereiding op een feest. Transacties zijn volgens uitgaander Carlos *'nooit shady, altijd helder en duidelijk'*. En hij heeft altijd wel een voorraad in huis.

Motieven, effecten en risico's

Voor alle gebruikers geeft het gebruik van XTC genot, het gevoel vrij te zijn en muziek, alles wordt 'beter en leuker'. Het gebruik van XTC is, voor dat deel van de jonge harde werkers uit Zoetermeer die pillen kopen voor een feest, een uitlaatklep voor na het werken. Voor deze groep is het een sociaal ding, er zit voorbereiding aan, ze hebben als groep een gezamenlijk doel (het feesten) en die pillen zijn een onderdeel daarvan. Maar jongerenwerker Tatum ziet risico's bij de aanschaf van de pillen omdat jongeren vaak niet weten wat de kwaliteit is en wat de gevolgen kunnen zijn.

De gemiddelde dosering van XTC is omhoog gegaan. Dat is niet aan de gebruiker te wijten, meer aan het aanbod.

Frank: "Tekno lui nemen gewoon 1 pil, ze zijn zich niet bewust van 1 a 1,5 milligram. Ik denk dat als de werkzame stof omhoog gaat, het gebruik automatisch ook omhoog gaat. Ik zie iets vaker mensen die knock out zijn. Ik houd niet echt een counter bij, maar ik registreer wel incidenten en dat is wel iets vaker".

Tatum: "te druk met feesten, 'als ik out ga raapt de ehbo me wel op', ze gebruiken allemaal tegelijk, dus de controle is dan weg".

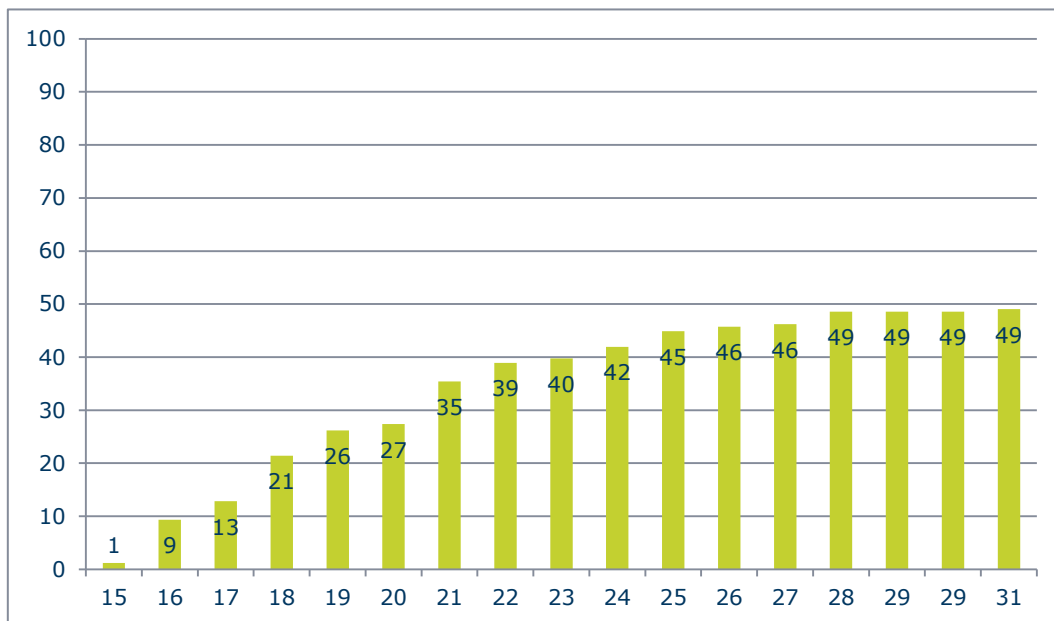
En na verloop van tijd komt de vermoeidheid, de dip, en de kater.

XTC/ECSTASY: DE SURVEY

Uitgaanders

XTC is door de helft van de uitgaanders ooit gebruikt (49%). Een derde (36%) gebruikte XTC in het afgelopen jaar en bijna een vijfde (18%) in de afgelopen maand (5). Gemiddeld wordt er op 20-jarige leeftijd voor het eerst XTC gebruikt. Op 18-jarige leeftijd had een vijfde van de uitgaanders XTC gebruikt (figuur 3) (6).

Figuur 3. Cumulatief percentage startleeftijd XTC gebruik. Den Haag 2017.

Studenten

XTC is door een kwart van de studenten ooit gebruikt (26%). Een vijfde (20%) gebruikte XTC in het afgelopen jaar en 7% in de afgelopen maand (5).

COCAÏNE

Frequentie, patronen en dosering

In 11 van de 25 netwerken wordt cocaïne gebruikt. Het percentage gebruikers in deze 11 netwerken varieert sterk. In de meeste netwerken waar cocaïne wordt gebruikt ligt het percentage gebruikers rond de tien, twintig procent, en dat percentage neemt toe tot dertig procent bij bezoek aan een festival. In Laura1's netwerk van niet-mainstreamers gebruikt meer dan vijftig procent, in het netwerk van Frank 's Tekno scene is het onder de tien procent. Vermoedelijk kiezen ze daar voor het goedkopere alternatief, amfetamine. In Rikki's netwerk gebruikt een groepje uitgaanders op een avond 1 tot 2 pakjes (een pakje is meestal 1 gram). De prijs varieert volgens uitgaanders van 25 tot 60 euro per gram. Opvallend is dat professionals bedragen noemen van 10 tot 15 euro per gram.

Carlos: *"...in een poeder, kwaliteit is slecht. Het is vaak versneden met allemaal troep. Nee, niet getest"*.

Rikki: *"wordt niet getest, regelen het vlak voor of tijdens het uitgaan, en dan gelooft men wel dat het goed is"*.

Sociale setting en rituelen

Cocaïne wordt 'overall' gebruikt, in de kroeg, op festivals, underground raves, tijdens het uitgaan op elk moment op elke locatie. Zo neem je in de kroeg geen XTC pil, maar voor cocaïne gelden geen beperkingen.

De panelleden zien hoe makkelijk cocaïne te verkrijgen is. John, professional aan de Haagse kust, ziet dat dealers op pad gaan met het spul en klanten weten hen te vinden. Hij kent vijf dealers, in Duindorp twee. Social dealers^{iv} zijn er bijna niet, wel wordt het binnen vriendenclubjes zonder winst doorverkocht. Vooraf of tijdens het uitgaan, uit het zicht, wordt het ingekocht, bijvoorbeeld in de wc. Carlos, uitgaander in Scheveningen, ziet dat de meeste gebruikers in de scene het niet vooraf in huis halen. Mensen die een 'stash' coke thuis hebben liggen om te verkopen, niet om te gebruiken. Bij cocaïne zijn het vaak bezorgdealers. Een app en je dealer komt het na je werk brengen. Tijdens het stappen bel je iemand en loop je even naar buiten om je spullen te kopen. Tom, uitgaander in het centrum van Den Haag, ziet toch vooral thuisdealers waar wordt ingekocht voor gebruik op dezelfde dag. Laura ziet dat sommige clubs een vaste dealer hebben. Rikki, uitgaander in Westland, ziet dat cocaïne altijd wel te regelen is. Dat komt door het 'ons kent ons' gevoel. Er is altijd wel iemand in de groep die een dealer kent. Ze schat dat per dorp vijftig mensen zijn die het doorverkopen aan anderen. Je regelt het bij iemand thuis, voor het uitgaan. Bellen en afspreken op een locatie, bijvoorbeeld bij schuurfeesten stiekem op de wc.

Motieven, effecten en risico's

Met cocaïne kan je langer mee op een avond. Je voelt je goed, kan meer drinken, het combineert goed met alcohol en je wordt uitbundig. Het idee is dat het feestje daardoor leuker wordt. Ook voel je je minder dronken. Maar het is de vraag of het echt populair is. Zo ziet Laura dat het gebruikt wordt om 'erbij te horen'. Ook Rikkie ziet dat mensen het gebruiken om stoer te doen.

Rikki: *"alcohol is niet genoeg, ze willen 'meer voelen'. Ook omdat je niet goed 'in je vel zit', en*

"cocaïne lijkt normaal te zijn, op tv en in omgeving, mensen willen het proberen".

^{iv} Een dealer die deel uitmaakt van een uitgaansnetwerk.

Tom : *"voor de kick, vaak de haantjes die het doen, gevoel hebben de wereld aan te kunnen, langer doorgaan, net als vroeger".*

John, professional in Scheveningen, ziet dat cocaïne niet alleen voor de beleving wordt gebruikt. In Duindorp speelt ook de uitzichtloze situatie waarin sommige mensen zitten een rol, daar is het gebruik ook vergroeid met het dagelijks bestaan en is er niemand die gebruikers corrigeert. Voor Carlos, uitgaander in Scheveningen, is het een "vaag" middel, mensen worden er niet leuker van. Wanneer je op een huisfeestje bent waar mensen het gebruiken gaat het alleen maar daar over.

Carlos: *"Coke en alcohol zijn elkaars duiveltje".*

Na afloop voel je je 'klote'. Je gaat er (te) veel van drinken. Veel panelleden noemen 'agressie', men is niet meer benaderbaar en als je niet hebt gebruikt is het niet gezellig met degenen die wel hebben gebruikt.

COKE: DE SURVEY

Uitgaanders

Drie op de tien uitgaanders heeft ooit coke gebruikt (30%). Een vijfde (21%) heeft in het afgelopen jaar gebruikt, 13% heeft de afgelopen maand gebruikt (5).

Studenten

Een op de zes studenten heeft ooit coke gebruikt (16%). Elf procent heeft in het afgelopen jaar gebruikt, vijf procent heeft de afgelopen maand gebruikt (5).

AMFETAMINE

Frequentie, patronen en dosering

In 8 van de 25 netwerken zien we het gebruik van speed (amfetamine). Amfetamine wordt door ongeveer ruim 10 procent van de personen in die netwerken gebruikt, maar in twee netwerken zien we dat 20 respectievelijk 75 procent het laatste halfjaar amfetamine heeft gebruikt. Het is makkelijk verkrijgbaar en voor 5 tot 10 euro heb je een gram. Het wordt geslikt en gesnoven. Slechts een kleine minderheid laat het testen. De dealers zijn soms dezelfde die ook XTC pillen verkopen, maar het gaat daarnaast ook vaak om social dealers. In de Tekno scene van Frank zijn dat er veel, 1 op de 10 feestgangers verkoopt aan leden van het eigen netwerk.

Frank: *"Je komt met 6 gram, maar dan ben je al een dealer. Een kleine groep dealt om geld te verdienen, ongeveer 5 procent in de scene".*

Frank: *"de dealer is een West-Europees iemand die net wat meer geld heeft dan de rest en groter kan inkopen. Dit wordt gewoon open op de dansvloer, .., in het licht, midden op de dansvloer. Je zegt gewoon hey..! Heb je toevallig nog speed of xtc mee? Als je wel bij je hebt dan kost het zo en zoveel, je betaalt wat cash en je hebt het".*

Sociale setting en rituelen

Het gebruik van amfetamine was tot enkele jaren geleden in de meeste scenes niet vanzelfsprekend, het werd niet gewaardeerd en het was niet iets dat door de hele groep werd gedaan maar individueel. Alleen in de Tekno scene was en is het gebruik heel gewoon en hét gespreksonderwerp (zie Haags Uitgaansonderzoek 2014). Panellid Frank meldt dat dat stigma meer plaats maakt voor een 'realistische visie op het middel' en dat zorgt voor een toename in beschikbaarheid. De vraag was altijd wel gelijk, maar de beschikbaarheid is toegenomen. Amfetamine vinden we vooral in de Tekno scene, in clubs, op Party's en festivals. Speed is voor leden van die scene belangrijk, iets waar ze erg op gefocust zijn. Frank ziet dat Speed een rauw, hoekig imago heeft, gelijk aan de sfeer van de feesten waar het vaak wordt gebruikt. Speed is een hele industriële drugs.

Frank: *"heel rauw, hoekig en vies'... feestjes waar speed wordt gebruikt vinden ook plaats in een rauw, hoekig en vieze omgeving, dus de sfeer is inherent aan het middel, sluit naadloos aan bij de setting waar het middel gebruikt wordt"*.

"Speed is geen knuffeldrug, het is niet gezellig, het is gewoon heel mechanisch, geforceerd, je zou bijna kunnen zeggen ongezellig asociaal", aldus Frank. Dit imago kleeft aan deze drug, het is niet voor een leuke zondag in de zon op het terras. En in de Tekno scene is het de 'norm', net als bier.

Motieven, effecten en risico's

Van speed krijg je energie en dus mag een feestje lang duren en kan je het tempo van de muziek bijhouden.

Carlos: *'Energie. Je hoeft je niet zorgen te maken dat je moe wordt op een feestje. Moodlift, beetje praterig. De partymodus is aan'.*

Frank: *"Ik denk dat mensen dit doen vanuit nieuwsgierigheid. En ook dat een deel van de angst onterecht is. Dat je niet perse snel een 'meth junk' wordt"*.

Maar van speed slaap je slecht, word je lusteloos, moe en het is slecht voor je gebit. Het blijft nooit bij 1 lijn speed, er gaat altijd een spiegel rond waardoor je makkelijk teveel neemt.

AMFETAMINE: DE SURVEY

Uitgaanders

Een kwart van de uitgaanders heeft ooit amfetamine (speed) gebruikt (25%). Een op de zes (16%) heeft in het afgelopen jaar gebruikt, een op de acht (12%) heeft de afgelopen maand gebruikt (5).

Studenten

Een op de acht studenten heeft ooit amfetamine (speed) gebruikt (13%). Negen procent heeft in het afgelopen jaar gebruikt, vier procent heeft de afgelopen maand gebruikt (5).

LACHGAS

Frequentie, patronen en dosering

In 7 van de 25 netwerken zien panelleden het gebruik van lachgas. Het gebruik varieert per netwerk van minder dan 10 procent tot 80 procent. Voor 50 patronen wordt 25 euro betaald.

Sociale setting en rituelen

Lachgas wordt vooral gebruikt op festivals, after party's en soms op feesten. Jongerenwerkers zien ook op hangplakken gebruikte patronen liggen, wat duidt op gebruik. Er is makkelijk aan te komen, sommige supermarkten zijn wat soepeler met de regelgeving. Ook zijn er websites waar je alcohol en lachgaspatronen kan bestellen. Daar is ook geen controle op. Sommige websites plakken stickers als reclame bij hangplekken van jongeren.

Tatum, jongerenwerker: 'in veel wijken komen we lachgas patronen tegen (speeltuinen, parkeergarages), het is makkelijk te verkrijgen. Ik denk ook dat de 2^e en 3^e groep (ouder dan 17 jaar) die we hebben besproken dit ook wel eens geprobeerd hebben. De eerste groep (15 tot en met 17 jaar) weet ik bijna zeker van niet. Als we met jongeren hierover praten, kennen ze bijna allemaal wel iemand die het heeft geprobeerd of ze hebben het zelf wel eens gedaan'.

Motieven, effecten en risico's

Lachgas is lolliq en je krijgt er een lachkick van. Het wordt door jongeren als minder schadelijk gezien. Volgens Tatum worden lachgas koeriers door jongeren normaal gevonden. Op den duur is lachgas, net als alcohol, ingeburgerd.

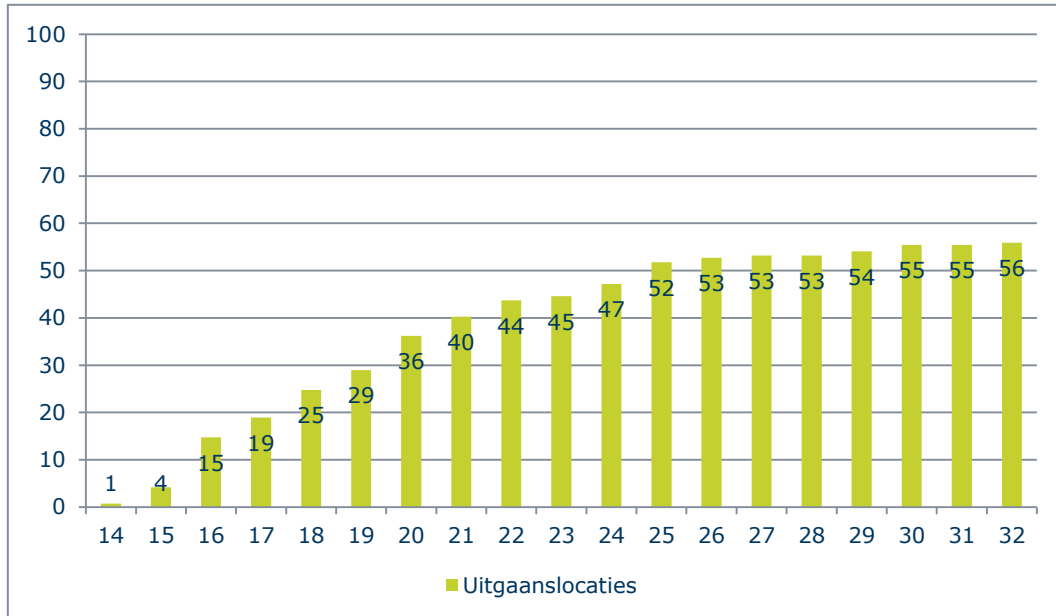
"het is er toch gewoon, kan je toch gewoon proberen".

LACHGAS: DE SURVEY

Uitgaanders

Ruim de helft van de uitgaanders heeft ooit lachgas gebruikt (56%). Een vijfde (19%) heeft in het afgelopen jaar gebruikt, 12% heeft de afgelopen maand gebruikt. Gemiddeld wordt op 20-jarige leeftijd voor het eerst lachgas gebruikt, op 18-jarige leeftijd heeft een kwart van de uitgaanders ooit lachgas gebruikt (figuur 4) (6).

Figuur 4. Cumulatief percentage startleeftijd lachgas gebruik. Den Haag 2017.

Studenten

Vier op de tien studenten heeft ooit lachgas gebruikt (41%). Vijftien procent heeft in het afgelopen jaar gebruikt, acht procent in de afgelopen maand (6).

GHB

In 6 van de 25 netwerken wordt GHB gebruikt. In deze 6 netwerken varieert het percentage gebruikers van 10 tot 20 procent. GHB wordt gedronken, de dosering bestaat uit een dopje, of een half tot twee buisjes. Het is goedkoop en is makkelijk in het gebruik, maar omdat het vloeibaar is ook moeilijk mee te nemen. Jongeren maken het vaak zelf. GHB is nooit helemaal weggeweest en volgens de een zie je het steeds vaker (Coos, Centrum), volgens de ander neemt het af (John, Scheveningen).

Omdat GHB meestal zelf of door bekenden wordt gemaakt wordt het zo goed als nooit getest.

GHB: DE SURVEY

Twaalf procent van de uitgaanders heeft ooit GHB gebruikt, vijf procent deed dat in het afgelopen jaar. Een enkele student heeft ooit GHB gebruikt (6).

ROKEN

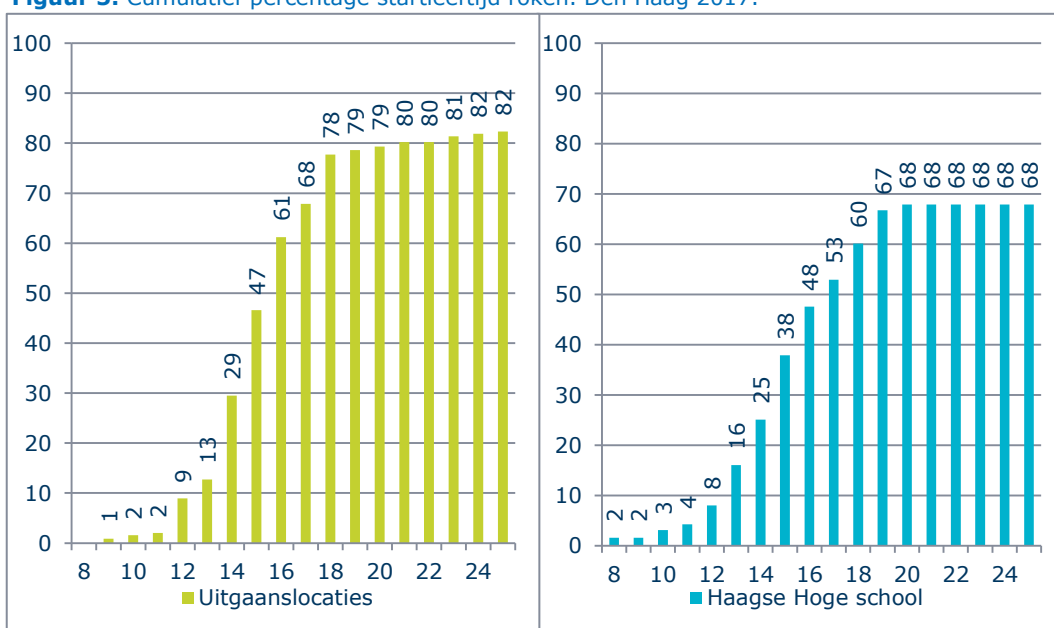
Roken is tijdens de interviews met de panelleden niet expliciet aan de orde geweest.

ROKEN: DE SURVEY

Uitgaanders

Acht op de tien uitgaanders heeft ooit gerookt (82%). Twee derde heeft in het afgelopen jaar gerookt, 59% in de afgelopen maand. Een vijfde rookt dagelijks (22%). De gemiddelde leeftijd waarop voor het eerst werd gerookt is 15 jaar. Op 14-jarige leeftijd heeft drie op de tien uitgaanders al eens gerookt (figuur 5). Op de dagen dat er wordt gerookt, worden er gemiddeld negen sigaretten gerookt.

Figuur 5. Cumulatief percentage startleeftijd roken. Den Haag 2017.

Studenten

Twee derde van de studenten heeft ooit gerookt (68%). Zes op de tien (59%) heeft in het afgelopen jaar gerookt, 46% in de afgelopen maand. Een op de zes rookt dagelijks (16%). De gemiddelde leeftijd waarop voor het eerst werd gerookt is 15 jaar. Op 14-jarige leeftijd heeft een kwart van de studenten al eens gerookt (figuur 5). Op de dagen dat er wordt gerookt, worden er gemiddeld zes sigaretten gerookt.

Algemene bevolking Den Haag

Het aandeel rokers is bij uitgaanders en studenten hoger dan bij jongvolwassenen in de algemene bevolking. Bij jongvolwassenen (19 tot en met 34 jaar) in de algemene bevolking rookt 28% wel eens (11).

BIJLAGE.

Tabel. Panelleden.

Code	Pseudoniem	Functie	Zicht op
1	Frank	Uitgaander	Piratenbar, Café de Vinger, Cremers, Grote Markt, Paard van Troje
2	Laura1	Uitgaander	Piratenbar, PIP, Sweatshop (Binckhorst), Pijpela, Surfdoorp, Gabor's
3	Laura2	Jongerenwerker	Duindorp
4	John	Politie	Scheveningen, kuststreek (Zwarte Pad, Duindorp)
5	Carlos	Uitgaander/werkzaam in horeca	Kuststreek (Zwarte Pad)
6	Coos	Politie	Centrum
7	Kajol	Uitgaander	Centrum, Waterworld, Schilderswijk
8	Tom	Uitgaander	Papenstr., Grote Markt
9	Tatum	Jongerenwerker	Zoetermeer, Oostheem, Rokkeveen
10	Rikki	Uitgaander/werkzaam in horeca	Westland
11	Arie	Uitgaander	Zoetermeer, Oostheem, Rokkeveen
12	Mr. Kwal	Beveiliging uitgaansgelegenheden	Stad, centrum
13	Jeroen	Jongerenwerker	Ypenburg
14	Guan	Jongerenwerker	Westland

REFERENTIES

1. **Gelder P van, Reinerie P, Burger I.** Uit (je dak) in Den Haag, 2002. *Uitgaande jongeren en genotmiddelengebruik*. Parnassia, psycho-medisch centrum en GGD Den Haag, april 2003.
2. **Gelder P van, Reinerie P, Smitz M, Burger I, Hendriks VM.** Uit (je dak) in Den Haag, 2003. *Uitgaande jongeren en genotmiddelengebruik*. Parnassia, psycho-medisch centrum en GGD Den Haag, oktober 2004.
3. *Het Haags Uitgaansonderzoek 2006-2009. Het genotmiddelengebruik van uitgaande jongeren in Den Haag*. Commissie MORE, gemeente Den Haag. Den Haag 2011.
4. **Dijk van, A P, Reinerie, P.** HUO 2014. Een onderzoek naar uitgaansgedrag van jongeren in Den Haag en omstreken. GGD Haaglanden, Den Haag 2015
5. Survey afgenomen met de **Korte vragenlijst** op uitgaanslocaties.
6. Survey van **de Lange vragenlijst** afgenomen via internet onder een steekproef van respondenten van de korte vragenlijst.
7. GGD Haaglanden. Gezondheidsenquête 2016.
8. GGD Haaglanden. Gezondheidsmonitor Den Haag; Alcoholgebruik [online]. (bezocht op 14-8-2018); Beschikbaar op URL: <http://gezondheidsmonitor.ggdhaaglanden.nl/gemeenten/den-haag/themas/leefstijl/alcoholgebruik/>
9. GGD Haaglanden. Gezondheidsmonitor Den Haag; Drugs [online]. (bezocht op 14-8-2018); Beschikbaar op URL: <http://gezondheidsmonitor.ggdhaaglanden.nl/gemeenten/den-haag/themas/leefstijl/drugsgebruik/>
10. GGD Haaglanden. Gezondheidsenquête 2016.
11. GGD Haaglanden. Gezondheidsmonitor Den Haag; Roken [online]. (bezocht op 14-8-2018); Beschikbaar op URL: <http://gezondheidsmonitor.ggdhaaglanden.nl/gemeenten/den-haag/themas/leefstijl/roken/>

COLOFON

Dit rapport is een uitgave van:

GGD Haaglanden
Productgroep Epidemiologie en Gezondheidsbevordering
Afdeling Epidemiologie
Postbus 12652
2500 DP Den Haag
Tel: 070-353 5299
E-mail: ad.vandijk@ggdhaaglanden.nl

Overname van gegevens is toegestaan, mits voorzien van duidelijke bronvermelding

Aan dit rapport werkten mee:

GGD Haaglanden

Ad van Dijk, epidemiologisch onderzoeker, afdeling Epidemiologie, GGD Haaglanden
Maartje Keetman, epidemiologisch onderzoeker, afdeling Epidemiologie, GGD Haaglanden

Indigo-Preventie

Peri Hastan, preventie deskundige/psychologe, Indigo-Preventie, Den Haag
Fe Bloema, preventie deskundige, Indigo-Preventie, Den Haag
Lotte Kronenburg, preventie deskundige, Indigo-Preventie, Den Haag
Amer Mohabir, preventie deskundige, Indigo-Preventie, Den Haag

Den Haag, juni 2018

BEZOEKADRESSEN

Westeinde 128
2512 HE Den Haag

Reinier de Graafweg 5
2625 AD Delft

Croesinckplein 24-26
2722 EA Zoetermeer

POSTADRES

Postbus 16130
2500 BC Den Haag

info@ggdhaaglanden.nl
T (088) 355 01 00

www.ggdhaaglanden.nl

